

LASTEN SURULEIRI
KUOLEMAN KOHDANNEIDEN PERHEIDEN TUKENA

Tarja Huttunen
Opinnäytetyö, syksy 2008
Diakonia-ammattikorkeakoulu
Diak Etelä, Helsinki
Hoitotyön koulutusohjelma
Sairaanhoitaja (AMK)

TIIVISTELMÄ

Tarja Huttunen. Lasten suruleiri kuoleman kohdanneiden perheiden tukena. Opinnäytetyö 2008, Sivuja 80. 11 liitettä. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Diak Etelä, Helsinki, Hoitotyön koulutusohjelma, Sairaanhoidaja (AMK),

Opinnäytetyö oli kehittämishanke. Tarkoituksena oli kehittää Espoon seurakuntien järjestämää suruleiritoimintaa. Kehittämishankkeen tavoitteena oli tehdä näkyväksi leirin käytäntöjä ja arvioida leirin merkitystä osallistujille. Teoriaosuuden tarkoituksena oli tarjota leirin ohjaajille tietoa lapsen suruprosessista. Leirin käytäntöjen näkyväksi tekeminen tarkoitti leirin kulun ja ohjelmallisen sisällön kirjaamista. Työn tavoitteena oli tarjota uusia näkökulmia tulevien suruleirien suunnitteluun, työntekijäresurssien arviointiin, ohjaajien koulutukseen sekä uusien leirityöntekijöiden perehdyttämiseen.

Suruleiri toteutettiin toukokuussa 2008. Leirille osallistui yhteensä 65 henkilöä: 17 perhettä, joissa oli 32 lasta ja 17 aikuista. Kaikkien leiriläisten perheistä oli kuollut toinen vanhempi. Työntekijöitä oli yhteensä 16. Työntekijäjoukko koostui lasten- ja nuorisotyönohjaajista, diakoniatyöntekijöistä, papeista sekä vapaaehtoistyöntekijöistä. Työntekijät kirjasivat leirin aikana kokoontuneiden pienryhmien toteutukset. Lapsilta ja vanhemmilta koottiin arviointia leiristä kyselylomakkeilla ja aineisto analysointiin laadullisen tutkimuksen keinoin.

Tutkimuksen tulokset osoittivat, että suruleiritoiminta antaa tukea lapsille ja aikuisille heidän menetettyään perheestään äidin tai isän. Samankaltaisen elämäntilanteen jakaminen toisten kanssa, vertaisuuden kokemus, antoi mahdollisuuden vertaistuen saamiseen. Suurin osa lapsista koki leirin joko erittäin myönteisenä tai melko myönteisenä. Vanhemmista jokainen oli kokenut saaneensa leirillä vertaistukea. Yhdessä oleminen, nuotioilta, piirtämiset, askartelut, kirjoittamiset ym. sekä keskustelut tukivat lapsia ja aikuisia heidän suruprosessissaan. Ryhmissä jaettiin omaa menetystä ja surua toinen toistensa kanssa. Joidenkin lasten kohdalla suru oli niin suurta ja yksinäistä, ettei mikään tuonut siihen helpotusta. Monen lapsen surua helpottavana kokemuksena oli, ”että nyt tajuan, etten ole ainoa, jolle on tapahtunut jotain tällöistä”.

Asiasanat: Lapsen suru, surutyö, traumatyö, sisällön analyysi, vertaistuki.

ABSTRACT

Huttunen, Tarja

Children's camp: supporting bereaved families

80 p, 11 appendices, Language: Finnish. Helsinki. Autumn 2008.

Diaconia University of Applied Sciences. Degree Programme in Nursing. Option in Health Care. Degree: Registered Nurse.

The aim of this study was to research how a camp can give support to bereaved families. The parish of Espoo organized a camp for families who had lost a family member. The method of this study was to gather information from children, parents and group leaders. I distributed questionnaires to the participants. There were 65 people in the camp. The participants of this study were 16 children, 17 parents and 12 group leaders. The response rate was 57 % with the children, 76 % with the parents and 100 % with the group leaders. I analyzed responses by using the content analysis.

Results of this study showed that the camp supported the participants in their own mourning when they met others in a similar situation. The others, an adult or a child, could express in words something that the participant was feeling or thinking. Many children said it helped them to recognize that they were not the only one whose mother or father had died. Discussing, sharing the feelings, drawing and playing were the methods to process their grief. The camp gave a possibility to receive peer support.

In conclusion, a father's or a mother's death is the most difficult loss for children affecting in various ways their life. To meet others in the same kind of situation gives comfort. The feedback of the children and their parents were positive. They wished that the church could organise camps for grieving families in the future too.

Keywords: bereavement, children, grief, mourning, peer support, camp

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 SURUTYÖ	8
3 LAPSEN SURUN ERITYISPIIRTEET	12
3.1 Lapsen käsitys kuolemasta eri-ikävaiheissa.....	12
3.2 Lasten reaktiot surussa	14
3.3 Lasten keinot käsitellä kuolemaa.....	16
3.4 Tyttöjen ja poikien eroavaisuudet.....	18
4 LAPSEN TUKEMINEN SURUSSA	21
4.1 Vanhempien ja läheisten aikuisten tuki.....	21
4.2 Ystävien tuki.....	23
4.3 Vertaistuki.....	24
4.4 Ammatillinen tuki lapselle ja perheelle.....	26
4.5 Hengellinen tuki.....	27
5 KEHITTÄMISHANKKEEN SUUNNITTELU JA TOTEUTUS	29
5.1 Tarkoitus ja tavoitteet	29
5.2 Tutkimusaineiston keruu.....	30
5.3 Aineiston analyysi.....	31
5.4 Luotettavuuden arviointia	32
5.5 Eettiset näkökohdat.....	34
5.6 Lapsiperheiden suruleiri Espoossa 2008.....	35
5.6.1 Leirin valmistelu ja toteutus.....	36
5.6.2 Leirin yhteiset tilanteet	38
5.6.3 Lasten ryhmät	40
5.6.4 Vanhempien ryhmät.....	44
6 LASTEN, VANHEMPIEN JA OHJAAJIEN KOKEMUKSET LEIRILTÄ	46
6.1 Lasten kokemukset.....	46
6.2 Vanhempien kokemukset	49
6.3 Ohjaajien kokemukset ja kehittämisideat.....	52

7 POHDINTA	54
7.1 Kehittämisehdotuksia	54
7.2 Kehittämishankkeen arviointia.....	55
LÄHTEET.....	60

LIITE 1: Suruleirimainos

LIITE 2: Kirje leiriläisille ja ohjelma

LIITE 3: Palautelomake aikuisille

LIITE 4: Palautelomake lapsille

LIITE 5: Kyselylomake työntekijöille

LIITE 6: Nukketeatteriesityksen käsikirjoitus

LIITE 7: Lehtiartikkeli

LIITE 8: Yksilötehtävät 11–14-vuotiaiden ryhmässä

LIITE 9: Analyysiprosessin kuvaus

LIITE 10: Leirikuvia

LIITE 11: Taulukko. Sopeutumista edistävät ja vaikeuttavat tekijät läheisen itsemurhan yhteydessä

1 JOHDANTO

Vuosikymmeniä sitten Suomessa kuoltiin kotiin. Perheväki valvoi sairaan luona ja kuolinhetken lähestyessä pyydettiin kaikki omaiset ja naapurit katsomaan kuolevaa henkilöä. Usein haettiin myös pappi paikalle ja yhdessä veisattiin kuolevan lempivirsiä. Kuollut pestiin, puettiin ja laitettiin arkkuun omassa kodissaan. Ennen hautajaisia ruumista säilytettiin kotipiirissä, usein riihessä, kuollut omainen ja kuolema olivat läsnä paljon konkreettisemmin kuin nykyään. Hautajaisissa arkku oli auki ja kuolleelle jätettiin hyvästit. Lapset olivat mukana jakamassa perheen yhteistä menetystä. (Virtanen 1988, 124.)

Kuolema oli entisaikaan ihmisiä lähellä, osa arkea. Lasten isovanhemmat kuolivat nuorempina kuin nykyään, myös lapsikuolleisuus oli suurta. Nykyään kuoleman todellisuus saattaa tulla lapsen elämään hyvinkin myöhään. On henkilöitä, jotka eivät aikuisikään mennessään ole olleet yksissäkään hautajaisissa ja vain harvat ovat nähneet kuolleen ihmisen. Kun nykyperheestä kuolee toinen vanhemmista tai perheen lapsi, se on poikkeus. Perheen suru on yksinäisempää kuin ennen vanhaan, sillä samankaltaisen elämäntilanteen kokeneita ei löydy naapurustosta. Ennen vanhaan ei puhuttu vertaistuesta, mutta sitä löytyi luonnollisesta elämänpiiristä.

Vuonna 2006 Suomessa kuoli työiässä (15–65-vuotiaita) olevia henkilöitä noin 10 000: miehiä 7475 ja naisia 3155 henkilöä. Suurimpina kuolinsyyn aiheuttajina heillä oli mm. tapaturmat 3084 henkilöllä, itsemurhat 1062 henkilöllä, alkoholiperäisiin sairauksiin tai alkoholimyrkytykseen kuoli 1300 miestä ja 354 naista, lisäksi osa kuoli sydän- ja osa syöpäsairauksiin. (Kuolemansyytilasto, Tilastokeskus 2007.) Näiden henkilöiden lähipiirissä on ollut myös lapsia. Läheisen henkilön kuolema on lapselle aina eriasteisesti järkyttävä kokemus, myös silloin kun lapsen omainen on kuollut esimerkiksi syöpään eikä kuolema ole tullut yllättäen. Lapsi tarvitsee surussaan rinnalleen aikuisen ihmisen, joka tuo hänelle tukea ja turvallisuutta sekä auttaa lasta ilmaisemaan suruaan. Lapsen kannalta on myös tärkeää saada asiallista ja totuudenmukaista tietoa kuolemasta. (Holmberg 2003, 61; Erkkilä 2003, 32)

Vertaistuella on todettu olevan tärkeä merkitys surusta toipumiseen, mutta vertaisten löytäminen kuoleman jälkeisen kriisin ja surun keskelle ei ole itsestäänselvyys. Seurakunnat ovat aloittaneet sururyhmätoiminnan leskeksi jääneille 1970-luvulla, ensimmäiset sururyhmät on järjestetty vuosina 1974. Nykyään sururyhmiä järjestetään kaikissa hiippakunnissa. Harmasen tutkimuksen (Harmanen 1997, 72) mukaan sururyhmien perustaminen uusiin seurakuntiin jatkuu edelleen, aktiivisimmissa seurakunnissa uusia ryhmiä aloitetaan kaksi tai kolme kertaa vuodessa. Seurakuntien sururyhmät ovat yksi vastaus kaupunkimaisessa elämänpiirissä elävien ihmisten suruun. Erityisesti lapsille tarkoitettuja sururyhmiä on alettu käynnistää 1990-luvun lopulla. Kattavaa tietoa seurakuntien järjestämistä lasten sururyhmistä tai -leireistä ei ole saatavilla, mutta aikuisten sururyhmätoiminnan laajuuteen on vielä paljon matkaa. Lasten tukemista surussa tulisi edelleen kehittää ja lisätä.

Oma kiinnostukseni lasten surun tukemiseen heräsi 1990-luvun alkupuolella ohjatessani aikuisten sururyhmiä Lauttasaaren seurakunnassa. Yhdessä ryhmässä oli nuori äiti, jolta oli äkillisesti kuollut puoliso. Keskustelimme pienten lasten surusta vanhemman kuoltua; siitä kuinka lapset ilmaisivat suruaan ja miten leskeksi jäänyt puoliso voisi saada voimia tukea lapsiaan. Aloimme pohtia, voisivatko myös lapset saada vertaistukea toisilta lapsilta, jotka olivat joutuneet kokemaan vastaavaa? Tältä pohjalta kehittyi ajatus lasten oman sururyhmän perustamisesta. Helsingin seurakuntayhtymän ensimmäinen lapsille tarkoitettu sururyhmä pidettiin vuosina 2000–2001. Työpaikkani vaihduttua Espoon seurakuntayhtymään olen ollut mukana Espoon seurakuntien järjestämällä lasten suruleireillä, joista ensimmäinen pidettiin keväällä 2005. Leirille osallistui koko lapsen perhe, mutta painopisteenä oli lapsen tukeminen. Toinen vastaava lasten suruleiri järjestettiin 23.–25.5.2008.

Kehittämishankkeeni liittyy vuonna 2008 toteutettuun Espoon seurakuntien suruleiriin. Tutkimusaineisto kerättiin leirillä antamalla kyselylomakkeet lapsille, vanhemmille ja työntekijöille. Vastauksia analysoitiin käyttäen induktiivista sisällön analyysimenetelmää. Yhteistyötahoina olivat Espoonlahden seurakunta, Espoon tuomiokirkkoseurakunta, Leppävaaran seurakunta, Tapiolan seurakunta sekä Espoon seurakuntayhtymän Yhteinen diakoniatyö. Lasten suruleiri on

osa seurakuntien erityissururyhmätoimintaa. Kehittämishankkeen tarkoituksena on tehdä näkyväksi suruleiritoimintaa ja arvioida leirin merkitystä osallistujille. Leirin näkyväksi tekeminen tarkoittaa leirin kulun ja ohjelmallisen sisällön kirjaamista. Teoriaosuuden tarkoituksena on tarjota tietoa leirin ohjaajille lapsen tukemisesta surussa. Kehittämishanke hyödyttää leirin suunnittelua, työntekijäresurssien arviointia, ohjaajien koulutusta sekä uusien leirityöntekijöiden perehdyttämistä. Otsikoinnin olen pyrkinyt pitämään yksinkertaisena ja selkeänä, jotta käyttäjä löytää tarvitsemansa sisällöt helposti.

2 SURUTYÖ

Suremisesta voidaan käyttää termiä sopeutuminen. Siinä ihminen sopeutuu vähitellen menetykseen sekä ulkoisesti että sisäisesti. Kun läheinen ihminen kuolee, menetyksen tunne on musertava, Suremisen aloittaminen on kuin aloitaisi matkan, joka voi olla pelottava, tuskallinen ja joskus yksinäinen. On sanottu, että tuska alkaa tulla siedettävämmäksi silloin, kun henkilö kykenee luottamaan siihen, ettei se kestä ikuisesti. Mutta tuska ei tule helpottavammaksi silloin, jos henkilö teeskentelee, ettei sitä ole olemassakaan. (Poijula 2002, 21.)

Sigmund Freud loi käsitteen surutyö (die Trauerarbeit). Hän huomasi, että menetyksen jälkeen ihminen joutui psyykkisesti ponnistelemaan eli tekemään surutyötä sopeutuakseen uuteen tilanteeseen. Toisaalta puhutaan surun tehtävistä, jolloin subjektina on suru eikä ihminen: suru tekee työtään ihmisessä eikä ihminen varsinaisesti "tee surutyötä". (Harmanen 1997, 30.)

Martti Lindqvist määrittelee surun tärkeäksi ja luonnolliseksi tapahtumasarjaksi, joka käynnistyy yleensä ihmisessä spontaanisti, kun hän on kokenut elämässään jonkun suuren menetyksen – niin suuren, että tuntuu kuin jotain omasta itsestä olisi kadonnut. Vaikka suurimmat surut liittyvätkin yleensä läheisen ihmisen kuolemaan, myös muiden menetysten tapahtuessa ihminen joutuu samankaltaiseen prosessiin. Lapsi suree myös avioeroja, omaa tai toisten sairautta,

ystävyyssuhteiden katkeamista ja muuttoja täysin outoihin ympäristöihin. Surun tehtävänä on mahdollistaa elämän jatkuminen uudeksi muuttuneissa olosuhteissa. Suru on erilaisia tunteita ja mielikuvia sisältävä, paljolti alitajuinenkin tapahtumasarja, joka ajan oloon auttaa hyväksymään sen, mitä elämässä ei voi muuksi muuttaa. Surun tehtävänä on auttaa löytämään uusia lähtökohtia tulevaisuudelle. Se on tavallisesti pitkä matka, jopa vuosia kestävä. (Lindqvist 2003, 9.)

Lapsi tekee surutyötään omalle kehitysvaiheelleen kuuluvalla tavalla. Hän työstää suruaan paljolti mielikuvituksen, leikin, tarinoiden ja musiikin avulla. Puhuminen voi olla lapselle vaikeaa ja siksi tarvitaankin erilaisia luovan toiminnan ilmaisukanavia surulle. Syvimmät ja vaikeimmat tunteemme ovat todennäköisesti lähempänä ei-kielellisiä ilmaisutapoja. Suruprosessissaan lapsi tarvitsee rinnalleen aikuisen ihmisen. (Erkkilä 2003, 29; Dyregrov 1996, 13; Eho 2005, 9).

Kun kuolema tulee lapsen tai aikuisen elämään äkkiarvaamatta ja yllättäen, aiheuttaa sen tuoma menetys ihmiselle traumareaktion. Traumakäsitettä on alun perin käytetty lääketieteessä, lähinnä kirurgiassa. Se tarkoitti tällöin vammaa, joka on syntynyt ulkoisesta väkivallasta ja tällaisen vamman vaikutuksista organismiin kokonaisuutena. Trauma käsitteen, kuten surutyönkin käsitteen, on luonut Sigmund Freud. Hän laajensi trauman fysiologisen merkityksen (vamman, haava) käsitettä mielen ilmiöihin. (Saari 2003, 16.)

Traumatyöllä tarkoitetaan trauman läpityöstämistä kohtaamalla se. Aluksi muistituvat tapahtumasta tunkeutuvat jatkuvasti ja pakonomaisesti mieleen, vaikka henkilö ei haluaisikaan. Traumatyötä tehdessään henkilö tulee tietoiseksi reaktioistaan ja opettelee kohtaamaan tapahtumasta muistuttavia tekijöitä eikä välttele niitä. Reaktiot alkavat vähitellen lievittyä ja trauma nivoutuu puhumisen ja muiden keinojen avulla pikku hiljaa osaksi omaa elämänsä historiaa. Traumatyön jälkeenkin ajoittain voi tulla lyhyitä shokkeja, joiden aikana henkilö kieltää tapahtuneen. Myös tämä kuuluu traumaprosessiin. Traumaattisen tapahtuman käsittelyä on verrattu ruuansulatukseen. Ruoka pureskellaan, niellään ja sen jälkeen elimistö sulattaa sen. Tunteiden prosessoinnin myötä myös trauma muuttuu. Se menettää vähitellen tuoreutensa ja järkyttävyytensä. Prosessin myötä tapahtu-

nut järjestyä johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi, johon sisältyy uusi näkökulma. Se sallii surevan jatkaa elämäänsä muiston kanssa. (Poijula 2007, 39; Poijula 2002, 74; Palonen 2008.)

Ennalta arvaamattoman kuolemantapauksen jälkeen ihmisen mieli joutuu sisäiseen ristipommitukseen. Alkushokki voi kestää tunteja tai päiviä, minkä jälkeen tunteet alkavat päästä pintaan. Suurimman tunneryöpyn kesto vaihtelee sen mukaan, miten yllättävä ja käsitettävä tilanne on ollut. Ei pelkästään itse traumaattinen tapahtuma, vaan myös ympäröivät ja sitä seuraavat olosuhteet voivat tehdä tapahtumasta traumaattisen. Kaikkein vahingollisin on toisen ihmisen pahantahtoisesti aiheuttama trauma. Läheiselle ihmiselle, varsinkin omalle vanhemmalle tai sisarukselle tapahtunut trauma vaikuttaa lapseen voimakkaammin kuin vieraaseen henkilöön kohdistunut tapahtuma. Lapsen persoonallisuus ja toisilta saatu tuki auttavat arvioimaan, kestääkö lapsi tapahtuman vai onko se hänelle ylivoimainen. (Poijula 2007, 43, 45.)

Lapsella on suurempi vakavan trauman kokemisen riski verrattuna muihin ikäryhmiin ja traumatisoivat tapahtumat ovat lapsilla yleisempiä kuin aiemmin on luultu. Arviolta 2/3 lapsista kokee vähintään yhden trauman ennen 16-ikävuottaan. (Poijula 2007, 40.) Traumaattisen tapahtuman seurauksena voi sekä lapselle että aikuiselle kehittyä traumaperäinen stressihäiriö, PTSD (Post-Traumatic Stress Disorder). Traumaperäisen stressihäiriön tai stressireaktion oireet ovat trauman psyykkisiä ja somaattisia jälkireaktioita. (Munnukka-Dahlqvist 1997, 33.) Lääkäreiden käyttämä tautiluokitus, DSM-IV, luokittelee traumaperäisen stressireaktion oireet, joissa on kolme luonteenomaista reaktioryhmää:

1. Tapahtuma koetaan jatkuvasti uudestaan ajatuksissa ja unissa. Henkilölle tulee tunne siitä, että onnettomuus tms. tapahtuu uudelleen. Lisäksi henkilöllä ilmenee voimakasta levottomuutta tapahtumaa muistuttavissa tilanteissa (esim. onnettomuuden vuosipäivät).
2. Henkilö välttää jatkuvasti tapahtumasta muistuttavia ärsykeitä (tilanteita, ajatuksia, toimintoja, asioita). Henkilön tunneasteikko on rajoittunut ja hän on vähemmän kiinnostunut ympäristöstä. Henkilön muisti on heikentynyt koskien trauman osia. Hänellä on etäätymisen tunne toisista ihmisistä ja tunne tulevaisuuden rajoittumisesta.
3. Henkilöllä on lisääntyneen ruumiillisen vireystilan merkkejä, ikään kuin ruumis olisi valmis taistelemaan tai pakenemaan. Tällaisia merkkejä ovat

mm. univaikeudet (nukahtamisvaikeudet tai heräileminen), ärtyisyys tai vihanpuuskat, keskittymisvaikeudet tai ylenpalttinen valppaus ts. ainainen valmius kohdata katastrofi tai etsiä merkkejä siitä. (Dyregrov & Raundalen 1997, 23; Saari 2003, 77.)

Traumaperäisen stressireaktion diagnoosin perusteita on kritisoitu mm. siitä, että ne on kehitetty aikuisilla ilmenevien häiriöiden tunnistamiseen eivätkä ne ota huomioon lasta ja hänen kehitystasoaan. (Poijula 2007, 44.) Lapsille ovat ominaisia selittämättömät vatsakivut, oppimisvaikeudet sekä taantumisen edelliselle kehitysasteelle, jolloin jo opitut taidot ikään kuin unohdetaan. (Dyregrov 1996, 17; Munnukka-Dahlqvist, 36.)

Lapsen vanhemmat ovat yleensä suhteellisen nuoria henkilöitä ja jos heitä kohtaa kuolema, kuolinsyynä ovat mm. sairauskohtaus, onnettomuus tai itsemurha. Myös lapsen sisarus voi kuolla äkillisesti esimerkiksi tapaturman seurauksena. Osa vanhemmista tai sisaruksista kuolee erilaisiin syöpäsairauksiin. Tällöin sairaus on voinut olla perheessä läsnä vuosia ja kuoleman raskaudesta huolimatta siihen on ehditty valmistautua. Äkillisen kuolemantapauksen ja odotettavissa olleen kuolemantapauksen seuraukset ovat erilaisia. Äkillisen kuoleman yhteydessä lasten reaktioihin vaikuttaa se, kuka kuoli, miten hän kuoli ja miten lapsi sai tietää kuolemasta. Kaikista kuolemantapauksista vanhemman kuolemalla on lapselle eniten vaikutuksia. Lapsi ei menetä ainoastaan ihmistä, joka rakastaa ja huolehtii hänestä, vaan kuoleman seurauksena hänen jokapäiväisessä elämässään tapahtuu suuria muutoksia. (Dyregrov 1996, 33.)

Lapsen täytyy saada käsitellä traumaattista kokemustaan ja ymmärtää sen tapahtuneen menneisyydessä ennen kuin suruprosessin läpikäyminen on mahdollista. Lapsi tarvitsee aikuisen tukea menetyksensä käsittelyssä, surutyössä. Ellei lapsi saa tarvitsemaansa tukea, hänen surutyönsä voi estyä. Varsinainen sureminen vaatii traumaattisten kokemusten nostamista tietoisuuden tasolle ja siihen liittyvien yksityiskohtien ymmärtämistä ja näkemistä realistisessa valossa. (Holmberg 2003, 61.) Surutyön edettyä riittävän pitkälle menetykseen liittyvät ajatukset, tunteet ja muistot yhdistyvät. Surutyössä lapsen muistikuvat menetyksestä läheisestä tulevat mieleen lohdullisina ja lapsi haluaa etsiä näitä muistoja.

Näiden lohduttavien muistojen etsimisessä läheisen aikuisen tuki on lapselle tärkeää. (Pojjula 2002, 76.)

Kuvaus lapsen estyneestä surutyöstä löytyy sairaalateologi Irja Kilpeläisen kirjasta 1970-luvulta. Hän kertoo kirjassaan eläkeläiskerhossa virinneestä kuolemakeskustelusta, jossa 71-vuotias rouva muistelee äitiään, joka kuoli hänen ollessaan 7-vuotias. Hautajaisissa hän oli leikkinyt muiden lasten kanssa, mistä täti oli häntä illalla torunut. Hän muisteli illalla sängyssään, kun ei saanut unta, kuinka äidin arkun päälle oli heitetty hiekkaa ja kuinka kivet kolisivat arkun kannella ja kuinka äiti oli pantu sinne yksin. Hän kysyi tädiltään paleleeko äiti. Täti huusi muille tuvassa istuville: ”Kuulkaa, mitä tämä lapsi kysyy. Se kysyy, paleleeko äiti haudassa.” Muut aikuiset nauroivat ja joku sanoi: ”Lapsi unohtaa niin pian. Lapsi on onnellinen”. ”Enpä ole unohtanut tähän päivään mennessä”, rouva totesi. (Kilpeläinen 1978, 229.)

Edellä kerrottu kuvaa hyvin lasta, joka oli jäänyt surunsa kanssa yksin. Aikuiset olivat kykenemättömiä kulkemaan lapsen rinnalla ja surutyölle ei ollut tilaa. Ajan kuluessa surematon suru ikään kuin kapseloituu. Surun kapseloiminen voi tuoda henkilölle tiettyä helpotusta, mutta se ei sulata traumaa. Muisto kuolleesta säilyy tuoreena ja muuttumattomana. Se säilyttää voimansa jopa vuosikymmeniä kuin pakaste, kunnes se sulatetaan. (Pojjula 2007, 75.)

3 LAPSEN SURUN ERITYISPIIRTEET

3.1 Lapsen käsitys kuolemasta eri-ikävaiheissa

Lapsen käsitys kuolemasta riippuu hänen iästään. Eri-ikäisillä lapsilla on erilaiset kuolemankäsitykset, mielikuvat, suremistavat ja oireet. Nykykäsityksen mukaan useimmat lapset ovat kehittäneet ymmärryksen kuolemasta kuuden ja kymmenen ikävuoden välillä.

Kyky surra on kuitenkin huomattavasti varhaisempi ominaisuus. Suremisen kyky ajoittuu siihen kehitykselliseen vaiheeseen, kun lapsi on pystynyt luomaan ajatuksellisen hahmon itselleen kaikkein läheisimmistä henkilöistä kuten isästä ja äidistä. Tämän lisäksi lapsella tulisi myös olla objektipysyvyys. Se tarkoittaa sitä kehityksellistä vaihetta, kun lapsi tajuaa, ettei henkilö tai esine katoa lopullisesti, vaikka se ei olekaan koko ajan hänen näköpiirissään. Useimmille lapsille nämä taidot kehittyvät jo ensimmäisen ikävuoden aikana. Lapsen kyky surra syntyy siis huomattavan varhaisessa vaiheessa. Surun kohdanneen perheen kaikki lapset, siis myös aivan pienimmät, vaativat oman osansa suremisessa. (Erkkilä 2003, 21.)

Monet lapsen surua käsittelevät kirjoittajat ovat jaotelleet lasten kuolemankäsityksiä eri ikäkausina. (Arajärvi 1988, 153; Dyregrov 1996, 46; Erkkilä 2003, 21; Niku & Sarinko 2004, 11; Moren 1988, 13), Lounais-Suomen syöpäyhdistys on laatinut esitteen Lapsen suru, josta seuraavassa poimintoja (Introspekt 2008):

Pienet lapset ikävöivät kuollutta samalla tavalla, kuin hän olisi sairaalassa tai matkoilla. He eivät voi käsittää, että isä tai äiti ei tule enää takaisin. Pienet lapset asettavat todellisia, suoria ja usein hyvin vaikeitakin kysymyksiä, kuten esimerkiksi: "Eikö äiti tule pian taas takaisin kotiin?" tai "Miksei hän voi tulla haudasta ylös?" Lapset puhuvat usein ja eri yhteyksissä kuolleista. "Annetaan kaikkien ovien ja ikkunoiden olla auki, jotta isä pääsee takaisin kotiin."

Alle kouluikäinen lapsi ei kykene vielä ajattelemaan johdonmukaisesti. Hän näkee itsensä kaiken toiminnan keskipisteessä ja voi tuntea, että hänen omat ajatuksensa ja tekonsa ovat vaikuttaneet kuolemaan. Lapsi voi esimerkiksi luulla, että isä sairastui, koska hän sanoi: "tyhmä isä", ja oli toivonut isän kuolevan. Tällaisissa tapauksissa lapsi voi kokea voimakkaita syyllisyyden tunteita.

Noiin 6–11-vuotiaat lapset ymmärtävät vaiheittain, että kuolema on lopullinen ja pysyvä. Monet kuvittelevat, että kuolema on kuin henkilö, joka tulee hakemaan sairasta ihmistä. He miettivät minkälaista

on olla kuollut. Kaikki eivät erota mielikuvitusta ja todellisuutta toisistaan.

"Isä, sano tarkalleen se paikka, missä paikassa äiti on taivaassa"

"Mahtuuko isä varmasti taivaaseen, kun isän setä ja serkut ovat jo menneet sinne"

Murrosikäisillä ja nuorilla mielikuva kuolemasta muistuttaa aikuisten mielikuvaa. Nuoret ymmärtävät kuoleman lopullisuuden. Moni mietiskelee, mitä tapahtuu kuoleman jälkeen. Oman kuoleman pelko voi olla suuri. Moni nuori, toisin kuin lapsi, pystyy hallitsemaan tai piilottamaan surunsa. Murrosiän loppuvaiheessa nuoret ovat jo irtautumassa kodistaan ja tämä voi tämä vaikeuttaa surutyötä. He murehtivat sitä, miten eloonjäänyt vanhempi tulee selviämään ja kuka kantaa perheestä vastuun. Ajatukset itsemurhasta ja sillä tavoin kuolleen kanssa uudelleen tapaamisesta eivät ole kovin harvinaista.

Joskus nuori tuo surunsa esille sellaisella tavalla, jota aikuisten on vaikea ymmärtää. Joku soittaa musiikkia kovaäänisesti tai käy ulkona ystäviensä kanssa poikkeuksellisen usein. Aikuisten ei pidä käsittää väärin nuorten välinpitämättömyyttä ja ohimenevältä näyttävää surua. Ei ole tarpeen lisätä nuorten taakkaa, mutta olisi hyvä saada heidät ilmaisemaan tunteitaan. (Introspekt 2008.)

3.2 Lasten reaktiot surussa

Lasten reaktiot surussa ovat yhteydessä aikuisten käyttäytymiseen ja tunteisiin. Lapsen surulle ei jää tilaa, jos vanhempi on itse hyvin suurissa vaikeuksissa oman surunsa kanssa ja vailla tukea. Vanhemmalle ei yksinkertaistanut jää voimia lapsen huomioimiseen. Tällöin on tärkeää, että lapsi saisi tukea joiltain muilta aikuisilta tai lasten terapeutilta. (Erkkilä 2003, 33.)

Lapsen näkökulman ja tunteiden ohittaminen voi aikuisilla johtua kuoleman kysymysten kieltämisestä tai uskomuksesta, etteivät lapset ymmärrä. Aikuinen saattaa pelätä omaa tietämättömyyttään lapsen edessä tai hänellä on yksinkertaisesti halu paeta omaa vastuutaan kuolemasta puhuttaessa. Aikuiset saattavat kuvitella, että lapset eivät välttämättä ymmärrä niin traagisia tilanteita. Kuitenkin aikuisten keskustelemattomuus estää lasta jakamasta suruaan ja jättää hänet yksin tunteidensa kanssa. (Adams & Deveau 1995, 9)

Lasten reaktiot kuoleman jälkeen riippuvat siitä, onko kuolemantapaus ollut odotettavissa sekä siitä, kuinka läheinen henkilö kuollut oli. Järkytys on pienempi silloin, kun siihen on voinut etukäteen valmistautua. Henkinen valmistautuminen ja jäähyväiset auttavat lasta tekemään surutyötä, mutta valmistautumisesta huolimatta jokainen lähipiirin kuolemantapaus aiheuttaa lapselle surureaktioita. Tavallisimmat välittömät reaktiot ovat shokki, epäily, pelko, vastustus, apatia, lamaannus sekä kaikki jatkuu entisellään -asenne. (Dyregrov 1996, 17.)

Kun kuoleman merkitys lapselle alkaa valjeta, jälkireaktiot voimistuvat sitä mukaa, kun tapahtuneen pitäminen loitolla ei ole enää mahdollista tai tarpeen. Tavallisimpia lasten suru- ja kriisireaktioita ovat ahdistus, haavoittuvuus, voimakkait muistikuvat, univaikeudet, murhe, kaipaus, ärtyisyys, viha, syyllisyydentunto, itsesyytökset, häpeä, ongelmat koulussa, ruumiilliset vaivat sekä ongelmat suhteissa muihin lapsiin. Jälkireaktioista kaikkein tavallisimpia ovat ahdistus ja haavoittuvuus. ”Kun se kerran tapahtui isälle, se voi tapahtua myös äidille”. Läheisen ihmisen kuollessa elämän turvallisuus järkkyy. Lapselle herää pelko siitä, että elossa olevalle vanhemmalle tapahtuu myös jotain pahaa. (Dyregrov 1997, 18; Dyregrov 1996, 19.)

Silloin, kun kuolemaan liittyy häpeää, kuten itsemurha tai väkivalta, lasta usein ”säästetään”. Lapsen oma kuva kuolemasta muodostuu vääristyneeksi ja oudoksi, hänen oma mielikuvituksensa tekee tapahtuneesta ehkä pahemman kuin se onkaan. Jos lapselle jää käsitys kuoleman outoudesta ja jopa omasta syyllisyydestä, ajatukset saattavat säilyä aikuisuuteen asti ja aiheuttaa mielenterveydellisiä ongelmia. Vaikeiden asioiden kertominen lapselle on kuitenkin hänen

tukemistaan. Siinä tilanteessa, kun lapselle kerrotaan kuolemasta, lähellä olo, empatia ja rehellisyys ovat tärkeitä. (Arajärvi 1988, 154.)

On syytä myös muistaa, että lapsen oman lemmikkieläimen sairaus ja kuolema koskettavat lasta syvästi. Lemmikkieläimen kuolema on lapselle kipeä menetys. Jos lemmikkieläin on vanha ja sairas, vanhemmat voivat joskus ennakoida vaikeaa tilannetta, haluavat suojella lastaan kuoleman tuomalta surulta ja ikävimmillään vanhemmat saattavat viedä lemmikkieläimen lapselta salaa eläinlääkäriin lopetettavaksi. Lapsen tilannetta pahentaa tällöin suru siitä, että hän ei saanut hyvästellä lemmikkiään. Suruun liittyy vihaa elämän epäoikeudenmukaisuutta kohtaan ja pettymystä vanhempien salailevaa toimintaa kohtaan. (Fiorini & Mullen 2006, 93).

3.3 Lasten keinot käsitellä kuolemaa

Kun lapsi kokee jotain traumaattista, työstää hän kokemuksiaan leikin avulla. Leikki on lapselle kokonaisvaltaista, se kehittää lasta sekä psyykkisesti, fyysisesti että sosiaalisesti. Leikin kautta lapsi tutustuu itseensä, oppii ja alkaa ymmärtää asioita, käy ihmissuhdekoulua, käsittelee kokemuksiaan ja niihin liittyviä tunteita. Lapsen leikissä on myös huumori läsnä. Lapsella on sisäinen tarve saada leikissä kohdata kokemansa trauma turvallisissa olosuhteissa. Siinä missä aikuiselle voi olla helpottavista puhua kuolemasta, pystyäkseen näkemään sen realistisessa valossa, elääkseen läpi suruaan ja suuntautuakseen tulevaisuuteen, lasta auttaa parhaiten leikki. Leikissä on se muutokseen vaadittava energia, joka hellävaraisesti auttaa lasta eheytytymään. (Holmberg, 63.)

Lapselle on tärkeää kohdata kuolema leikkiolosuhteissa, jotka hän pystyy hallitsemaan. Leikissä hän ei ole enää avuton uhri, vaan leikin herra, joka aloittaa ja lopettaa leikin niin halutessaan. Kun lapsen turvallisuus lisääntyy, hän uskaltuu vähitellen tuomaan leikin kautta kaikki traumaan liittyvät yksityiskohdat ja tunteet omaan tietoisuuteensa. (Holmberg 2003, 72.)

Lapsi ei aina leiki luovasti, ei ole avoin eikä kokeilunhaluinen. Post-traumaattinen leikki tapahtuu usein salassa. Vakavasti traumatisoituneen lapsen leikki on tuskaista ja pakonomaista. Lapsi näyttää ohjelmoidulta robotilta, joka on määrätty leikkimään, mutta jolle leikki ei sovi. Tällaisen lapsen leikki näyttää raskaalta, kankealta, rajoitetulta ja ilottomalta. Traumatisoituneen lapsen leikissä saattaa toistua sama teema tuntikausia minkään muuttumatta sisällössä tai toteutuksessa. Kuitenkin lapsen leikissä näkee, että häntä ajaa siihen sisäinen tarve. Traumatisoitunut lapsi tarvitsee terapeuttista tukea ja jos hän sitä saa, lapsen leikissä alkaa pikkuhiljaa näkyä muutosta. Terapeutti pystyy parhaiten ohjaamaan traumaattista leikkiä kohti trauman uudelleen kohtaamista ja juuri sillä nopeudella, mikä on lapselle mahdollista sillä hetkellä. Leikki alkaa muistuttaa yhä enenevässä määrin todellista traumatilannetta, kunnes lapsi on jossain vaiheessa valmis toistamaan kokemansa traumaattiset tapahtumat leikkimällä. Lapsen vanhempi voi tehdä terapeutin kanssa yhteistyötä ja kertoa kotona tapahtuvista leikin muutoksista. Muukin aikuinen kuin terapeutti voi olla lapselle avuksi, sillä kaikki traumatisoituneet lapset eivät välttämättä pääse terapiaan. Aikuinen voi auttaa lasta sallimalla traumaattisen leikin ja luomalla siihen mahdollisuuksia esimerkiksi erilaisten leikkikalujen avulla. Pakonomaisuuden, tunteettomuuden ja toiston poistuminen leikistä ovat myönteisiä merkkejä, vaikkakin leikki muuten saattaisi muuttua rajummaksi. Tunteiden esiin tuleminen ovat merkki siitä, että lapsi on käsitellyt traumaa tietoisuuden tasolla ja pystyy nyt suremaan. (Holmberg 2003, 71.)

Surevan lapsen leikissä lapsi todella suree kokemaansa ja kaipaa menetystään aktiivisesti. Leikki on nyt aktiivista eikä passiivista, mekaanista tai ilotonta, vaan suruprosessin vaiheesta riippuen täynnä suunnatonta vihaa, surua tai epätoivoa. Lapsi antaa tapahtumalle tai henkilöille uusia rooleja ja vaihtaa omaa rooliaan, käy läpi erilaisia ratkaisuja sekä suuntautuu loppuvaiheessa kohti ymmärtämistä ja tulevaisuutta.

Lapsen leikki ja muut luovan toiminnan muodot, piirtäminen, askartelu, muovailut. pelit ovat kanavia lapsen suruprosessille. Lapsella on usein tarve ja halu puhua kokemuksistaan, mutta kyky tai uskallus asian esille ottamiseen puuttuu. Aikuisen saattaa olla vaikea huomata lapsen tarvetta käsitellä surua, sillä surun

työstämisen vaihe saattaa tulla ajankohtaiseksi pitkänkin ajan kuluttua traumaattisesta tapahtumasta. Aikuisen tehtävänä on tukea lasta löytämään surulleen sanat ja seisoa surussa lapsen rinnalla avoimena ja vastaanottavaisena, jotta puhumaton murhe ei pakahduttaisi lasta. (Holmberg 2003, 73.)

Surutyötä tekevä lapsi etsii lohduttavia muistoja kuolleesta ja on valmis käsittelemään tapahtumaa. Samalla hän joutuu tekemään löytöretken itseensä ja pohtimaan uusia mahdollisia menetyksiä ja uhkia. Kuolema ei tarkoita sitä, että suhde läheiseen loppuu, mutta se muuttuu ratkaisevalla tavalla. (Niku & Sarinko 2004, 9.)

Kujala (2007) toteaa tutkielmassaan, että lapsena koettu vanhemman itsemurha jättää kokijaansa syvän jäljen. Lapsen tunne-elämän keskeneräisyydestä johtuen lapsella ei aina ole keinoja surun työstämiseen ja surun käsittely voi jäädä ikään kuin odotushuoneeseen odottamaan lapsen kypsymistä. Lapsena koettua menetystä surraan hiljaa, pala palalta. Vuosien kuluessa henkilö voi vastaanottaa vanhemman itsemurhaan liittyviä tunteita. Vanhoja menetyksiä voi surra uudelleen.

3.4 Tyttöjen ja poikien eroavaisuudet

Kansainvälisissä lasten surua käsittelevissä tutkimuksissa on harvoin selvitetty sukupuolten välisiä eroavaisuuksia surun prosessoinnissa. Judith M. Stillion (1995) arvelee tähän olevan monia eri syitä. Merkittävimmät syyt ovat mm. siinä, että tutkijat ovat kiinnostuneempia ihmisten yleisistä reaktioista kuoleman yhteydessä kuin sukupuolten välisistä eroavaisuuksista näissä kokemuksissa. Toinen syy on, että usein on vaikea saada riittävän suurta tutkittavien lasten joukkoa. Kuolema on edelleenkin vaikea aihepiiri ja monet vanhemmat eivät anna lupaa lastensa osallistua tämänkaltaisiin tutkimuksiin. Lisäksi, jos tutkittavien määrä on liian pieni, ei voida vetää yleistettäviä johtopäätöksiä tutkimuksista (Adams & Deveau 1995, 29).

J. William Worden on tutkimuksissaan todennut, että tyttöjen ja poikien surussa voi havaita joitain eroja. Hänen tutkimuksessaan tytöt olivat vanhemman kuoleman jälkeen huolestuneempia omasta ja jäljelle jääneen vanhemman selviytymisestä kuin pojat. Tytöt ilmaisivat suruaan tavallisesti itkemällä ja puhumalla sekä kuolleesta että kuolemasta eloonjääneen vanhempansa kanssa. Lisäksi tytöt kärsivät enemmän perheenjäsenten välisistä ristiriidoista ja altistuivat poikia herkemmin psykosomaattisille sairauksille. Poikien suru ilmeni usein käyttäytymis- ja oppimisvaikeuksina.

Kuolleen vanhemman sukupuolella näytti olevan merkitystä lapsen suruun. Lapsi, joka on menettänyt samaa sukupuolta olevan vanhempansa, samastui kuolleeseen ja näki itsessään monesti tämän piirteitä. Hän saattoi myös kerätä kuolleen vanhempansa tavaroita enemmän kuin sisaruksensa, joka oli menettänyt eri sukupuolta olevan vanhemman. Tyttöjä kosketti erityisesti äidin kuolema ja heillä ilmeni emotionaalisia ongelmia ja käytöshäiriöitä. (Niku & Sarinko 2004, 2004 20.)

Atle Dyregrovin mukaan tutkimusten vähyydestä huolimatta suruperheiden vanhemmat olivat havainneet lapsissaan eroja kuoleman tapaukseen reagoimisessa ja surun ilmaisemisessa. Pojat välttivät tyttöjä enemmän puhumasta kuoleman tapahtumasta ja heidän oli vaikea osoittaa tunteitaan. Sukupuolten väliset erot kävivät selvemmäksi kahdeksasta ikävuodesta alkaen ja olivat erityisen selkeitä murrosiässä. (Dyregrov 1996, 52.)

Dyregrovin omassa tutkimuksessa vertailtiin kolmen yhdeksänluokan oppilaiden reaktioita, joilta oli äkillisesti kuollut opettaja. Raportin mukaan tytöt itkivät enemmän, heillä oli enemmän keskittymisvaikeuksia, he olivat pelokkaampia ja ahdistuneempia kuin pojat. Tytöt kirjoittivat seikkaperäisesti ensimmäisistä reaktioistaan ja siitä, mikä teki heihin voimakkaimman vaikutuksen.

Pojat olivat reagoineet yhdellä alueella voimakkaammin kuin tytöt: he olivat torjuneet enemmän tapaukseen liittyviä ajatuksia. Poikien vastaukset olivat lyhyitä ja ilmaisivat heikkoa tunteiden jäsentämiskykyä. Poikien puutteellinen taito ilmaista tunteitaan kirjoittamalla oli Dyregrovin mukaan huolestuttavaa.

Kahden Dyregrovin kyselyyn vastanneiden tytön ja pojan tekstit kuvaavat hyvin sukupuolten välistä eroavaisuutta. Kysymys oli ”Miten reagoit saatuasi kuulla tapahtuneesta”:

Se järkytti minua, en voinut ymmärtää sitä (poika).

En voinut uskoa, että se oli totta. Se järkytti minua kauheasti ja tuntui aivan käsittämättömältä. Sitten minä itkin hiukan, mutta en kuitenkaan voinut uskoa sen olevan totta. Oikeastaan reagoin tällä tavalla heti koulussa pidetyn muistohetken aikana. Se tuntui epämiellyttävältä, paremmalta sitten jälkeinpäin kun sai itkeä vapaasti (tyttö).

Huomionarvoista kyselyn tuloksissa oli se, että juuri ne pojat, joiden luokanvalvoja oli kuollut, kuvasivat reaktioitaan kaikkein vähäsanaisimmin. Pojat ja tytöt erosivat toisistaan tässä kyselyssä myös ympäristöltään saamansa tuen suhteen. Suurimmalla osalla tytöistä (96 %) oli ystävä, jolle he saattoivat uskoutua ja jolta saivat tukea. Pojista vain 38 %:lla oli tällainen ystävä. Lisäksi tytöt (70 %) olivat puhuneet enemmän kuolemantapauksesta kotonaan kuin pojat (34 %). (Dyregrov 1997, 43,52.)

Norjassa toteutetuissa lasten pitkäkestoissa sururyhmissä havaittiin, että ryhmien alkuvaiheessa sukupuolierot olivat suuret. Pojat olivat alkuvaiheessa vaihteliaita, vetäytyviä, epävarmoja ja kireitä. Tytöt olivat avoimempia, itkivät enemmän, ilmaisivat tunteensa vapaammin ja löysivät helpommin sanoja tunteilleen kuin pojat. Selkeät sukupuolierot katosivat kuitenkin sitä mukaa, kun ohjaajat ryhmäkertojen kuluessa onnistuivat luomaan avointa ja turvallista ilmapiiiriä. Heidän kokemustensa mukaan erot ovat usein sosiaalista alkuperää, roolimallien ja normien aiheuttamia. Kun nämä tekijät muuttuivat, vahvistui kokemus ”samassa veneessä” olemisesta ja sukupuolierot katosivat. (Raundalen & Dyregrov 1997, 112.)

Suomen Mielenterveysseuran Tuettu suru – projektin lasten sururyhmissä saatiin kokemus siitä, että molempien sukupuolten mukanaolo lisäsi ryhmien harmoniaa ja monipuolistaa toimintaa. Pojat olivat kiinnostuneita toiminnallisista tehtävistä, kun taas tyttöjä kiinnostivat rauhalliset leikit. Tyttöjen ja poikien erilaisuudet täydensivät toisiaan. Kuitenkin monet kouluikäiset lapset haluaisivat sa-

maa sukupuolta oleviin ryhmiin, mutta käytännön syistä johtuen se ei ole useinkaan mahdollista. Kun ryhmässä on sekä tyttöjä että poikia, on merkittävää huolehtia, että siinä on aina vähintään kaksi samaa sukupuolta olevaa jäsentä. Esimerkiksi yhteisleikeissä vastakkaista sukupuolta saatetaan vierastaa ja silloin on tärkeää, että joukosta löytyy yksi samaa sukupuolta oleva lapsi. (Niku & Sarinko 2004, 41.)

Dyregrov etsii tyttöjen ja poikien välisten eroavaisuuksien taustasyitä useilta eri alueilta. Tyttöjen ja poikien leikki- ja ystävyyskokemukset ovat erilaisia. Tytöt leikkivät useimmiten kaksittain, leikeissä on henkilökohtaisia ja ihmistenvälisiä näkökulmia. Tyttöjen leikkien avulla syntyy tunteita käsittelevä kieli. Poikien leikeissä korostuu enemmän ryhmään sopeutuminen, sääntöjen noudattaminen ja tunteiden peittäminen. Dyregrovin mukaan suru- ja kriisityön auttamiskeinot soveltuvat paremmin tyttöjen kuin poikien reaktionmalleihin. Auttamistoiminta perustuu usein suhteellisen suoriin, tunteita käsitteleviin keskusteluihin, jotka ovat helpompia tytöille kuin pojille. (Dyregrov 1997, 53.)

4 LAPSEN TUKEMINEN SURUSSA

4.1 Vanhempien ja läheisten aikuisten tuki

Kun lapselta on kuollut läheinen henkilö, kuolemasta kertominen on ensisijaisesti vanhemman tai jonkun muun lapselle läheisen aikuisen tehtävä ellei lapsi ole ollut itse paikalla kuoleman tapauksen sattuessa. Kerrottaessa kuolemasta on ajateltava kokonaistilannetta: kuka kertoo, missä kertoo ja miten kertoo. Kerptomistilanteessa on varauduttava siihen, että lapsella on sopivat ulkoiset puitteet reagoida eri tavoilla ja aikuisella itsellään on häiriötöntä aikaa olla lapsen kanssa. Lapsen välittömät reaktiot voivat olla hyvin erilaisia äänekkäästä itkusta ja raivosta kieltämiseen ja epätoivoon. Lapsen kaikkien tunteiden vastaanottaminen on tärkeää, eikä lasta saisi pyytää sitä varten lopettamaan tunteidensa ilmaisemista, että niiden vastaanottaminen on aikuisesta vaikeaa. On tärkeää,

että lapsi saa luvan reagoida omalla tavallaan ja lasta ei saa vaatia ryhdistäytymään ja lopettamaan itkunsa. Aikuinen voi kietoa kätensä lapsen ympärille ja odottaa rauhassa reaktion vaimenemista. (Dyregrov 1996, 55.)

Lapselle kerrottavien asioiden on oltava konkreettisia: kannattaa välttää abstrakteja käsitteitä kuten sielu, uni, pitkä matka ja pois meneminen. ”Mummi on nyt kuollut, koska hänen sydämensä lakkasi lyömästä. Hän ei voi enää syödä, hänen hiuksensa eivät enää kasva eikä häneen enää koske.”(Dyregrov 1996, 56.) Lapsi kaipaa tosiasioita ja tietoa, mutta tieto on annettava lapsen ehdoilla ja usein lapsi haluaa sen ”pieninä palasina”. Lapsi leikkii omia leikkejään ja leikin lomassa hän saattaa kysyä kuolemasta jotakin mieltään askarruttavaa. Kun lapsi on saanut vastauksen, hän jatkaa taas leikkejään. Usein lapsi kysyy samoja kysymyksiä monta kertaa ja aikuinen joutuu vastaamaan niihin uudelleen ja uudelleen. Näin lapsi rakentaa itselleen kuvaa tapahtuneesta ja prosessoi kuoleman merkitystä itselleen. (Niku & Sarinko 2004, 11.)

Lapsi pystyy kaksivuotiaasta alkaen surutyöhön aikuisen avulla. Lapsen kysymyksiin kuolemasta ja kuolemanjälkeisestä elämästä on tärkeää vastata. Aikuinen voi muistella yhdessä lapsen kanssa kuollutta henkilöä, mitä asioita oli tehty ja koettu yhdessä. Yhdessä voidaan katsella valokuvia ja rakentaa kuvaa kuolleesta henkilöstä. Muistot tuovat lohdutusta niin lapselle kuin aikuiselle. (Arajärvi, 1988, 154.)

Leena Väisänen (1999, 81) on tutkimuksessaan todennut tärkeäksi sen, että perheen suru on yhdessä jaettava. Koko jäljelle jäänyt perhe tarvitsee surussaan runsaasti yhdessäoloaikaan toipuakseen surusta. Ensimmäiseksi tarvitaan fyysistä lähelläoloa, lohduttamista, erilaisen psyykkisen kivun ja raivon ulostulon sietämistä, itkemistä, huutamista tai hiljaista paikallaan oloa. Yhteisyys, rakkaus, läheisyys ovat parhaita toipumislääkkeitä.

Moni vanhempi miettii, että voiko omaa suruaan ja esimerkiksi itkuaan näyttää lapselle avoimesti. Lasta suojellakseen suru saatetaan peittää. Lapsille olisi kuitenkin parasta, jos vanhemmat kertoisivat tunteistaan. Silloin lapset voisivat ymmärtää vanhempansa käyttäytymistä paremmin ja myös lasten on helpompi

osoittaa omia tunteitaan ja jakaa ajatuksiaan vanhempien kanssa. (Dyregrov & Hordvik 1993.)

Vanhempien huolenpitäminen itsestään välittyy myös huolenpitona lasta kohtaan. Sosiaalinen verkosto on tärkeää koko jäljelle jääneelle perheelle. Laajennettu perhe, isovanhemmat, tädit, sedät, kummit, ystävät, naapurit, opettajat, harrastepiirien ohjaajat ja muut läheiset aikuiset voivat olla lapsen ja koko perheen tukena vaikeassa elämänvaiheessa. (Poijula 2007, 149.)

Yhteenvedona, miten vanhempana pystyy tukemaan lastaan:

- Etsi tietoa trauman aiheuttamista jälkireaktioista. Oikea tieto auttaa sinua ymmärtämään paremmin sekä omia että lapsesi mahdollisia oireita.
- Pidä huolta itsestäsi. Kun lapsi huomaa, että voit paremmin, hänen oma olonsa helpottuu. Älä epäröi hankkia itsellesi apua, jos se tuntuu tarpeelliselta. Myös tutun normaalielämän jatkuminen rauhoittaa lasta.
- Kiinnitä lapseen huomioita ja keskustele lapsen kanssa. Tarkkaile varo-merkkejä, kuten unihäiriöitä, poikkeavaa ärtyneisyyttä, välttämiskäyttäytymistä, lapsen kaverisuhteita ja selviytymistä koulussa/päivähoidossa.
- Erityisesti, jos lapsen oireilu on voimakasta ja se pitkittyy, ammattiavun hankkiminen voi olla tarpeellista. Älä jää odottamaan, että ongelmat kotoon ja koulussa kärjistyvät. Jos mahdollista, valitse hoitopaikka, jonka kanssa sekä sinä että lapsi tunnette olonne mukavaksi, ja jolla on kokemusta lasten traumojen hoidosta. Jos aiot käyttää yksityistä terapeuttia, asiantuntemusta löytyy esimerkiksi traumaterapiakeskuksesta tai Helsingin alueella Pelastakaa lapset -järjestön ylläpitämästä Tiukulasta. (National Center for Posttraumatic Stress Disorder & Pediatric Emotional Distress Scale 2008.)

4.2 Ystävien tuki

Ystävien ja kavereiden merkitys on lapselle suuri. Lapsen ei kuitenkaan ole aina helppoa puhua kuolemasta ja omasta surustaan. J.W. Wordenin tutkimuksen

mukaan surun jakamista ystävien kanssa vaikeuttavat mm. seuraavat seikat: Ystävät eivät välttämättä tiedä kuolemasta, lapsi voi kokea tunteensa liian henkilökohtaisiksi ja pelkää näyttää itkuaan ystävien seurassa sekä kuolemaa pitelee yleensä tabuna. Kuoleman puheeksi ottaminen koetaan vaikeaksi. Puhumattomuudella ystäväpiiri arvelee suojelevansa surevaa ystäväänsä. Toisinaan lapsi voi myös itse kokea, etteivät ystävät välitä hänestä eikä hän voi luottaa heihin riittävästi puhuakseen heille. (Niku & Sarinko 2004, 21.)

Koululuokassa ja päiväkodissa voidaan tukea lasta ottamalla kuolemakysymykset puheeksi koko lapsiryhmän kesken. Monissa kouluissa ja päiväkodeissa on tehty etukäteen valmiussuunnitelma siitä, miten käsitellä kuolemaa, kun se kohtaa jotain lasta. Luokkaan voidaan järjestää muistohetken ja keskustelutilanteen kuolemantapauksen johdosta. Opettajan merkitys on suuri lasten elämässä ja hänen valmius keskustella surevan lapsen ja muiden oppilaiden kanssa toimivat tärkeinä tukena kaikille. Useimmiten lapset tarvitsevat aikuisten antamaa tukea keskustelun alkuun pääsemiseksi. Vähitellen ystävät rohkaistuvat itsekin juttelemaan kuolemasta surevan lapsen kanssa ja myös hän itse rohkaistuu kertomaan ajatuksistaan. (Dyregrov 1997, 78.)

4.3 Vertaistuki

Vertaistuella tarkoitetaan toimintaa, jossa samankaltaisessa elämäntilanteessa olevat tai samoja asioita kokeneet henkilöt käyvät läpi ajatuksiaan ja tunteitaan. Tämä tapahtuu joko ohjaajan avulla tai ilman ohjaajaa. Vertaisryhmässä jokainen osallistuja on tasaveroinen ja kaikilla on yhteinen vastuu ryhmästä. Tavoitteena on antaa ja saada tukea toisilta, etsiä uusia näkökulmia elämään sekä edistää kunkin omaa kasvuprosessista. (Niku & Sarinko 2004, 22.)

Lasten sururyhmät ovat yksi vertaistuen muoto. Niitä järjestetään lapsille, joilta on kuollut läheinen henkilö. Lasten sururyhmissä aikuinen on aina vastuussa oleva ohjaaja. Vertaisryhmät eivät ole terapiaryhmiä, vaikka ne toimivat terapeutillisesti. Terapiaryhmä edellyttää ohjaajaltaan psykoterapiakoulutusta. Terapiaryhmät ovat kokoontumiskerroiltaan sururyhmiä pidempiä prosesseja ja niis-

sä perehdytään syvemmin lapsen tukemiseen surussaan kuin sururyhmissä. Vertaisryhmien kohdalla puhutaan sekundääritason tuesta, jota suositellaan lapsille, jotka ovat kokeneet psyykkistä kuormitusta ja kuuluvat siksi riskiryhmään. (Holmberg 2003, 90.)

Lasten sururyhmät eivät ole kerhotoimintaa, mikä taas keskittyy vapaa-ajan ohjaukseen ja virkistykseen. Sekundääritason palvelut sijoittuvat primääripalvelujen (kerhot, opetus, ryhmät) ja tertiääripalvelujen (hoito, terapia) välimaastoon. Sururyhmissä on kerhotoimintaan ja leikkeihin kuuluvia elementtejä, mutta niillä on terapeuttisia vaikutuksia. (Holmberg 2003, 90; Niku & Sarinko 2004, 22.)

Seurakunnat ovat aloittaneet sururyhmätoiminnan vuonna 1974. Nykyään aikuisten sururyhmiä järjestetään jokaisessa maamme kahdeksassa hiippakunnassa. Aktiivisimmissa seurakunnissa käynnistyy vuosittain kaksi tai kolme sururyhmää. Sururyhmätyö on luonut kirkolle uutta sielunhoidollista profiilia ja se on rikkonut suomalaista perinnettä yksin selviytymisestä. (Harmanen 1997, 72.)

Lapsille tarkoitettuja sururyhmiä ja –leirejä on järjestetty eri puolilla Suomea satunnaisesti mm. Rovaniemellä vuonna 1999 (Eho 2008), Helsingissä vuodesta 2000, Espoossa vuodesta 2005, Hyvinkäällä vuodesta 2005 (Vänskä 2007, 27), Lahdessa 2006 (Seppälä-Mäkinen 2008) sekä Nurmijärvellä vuodesta 2007 (Kolari 2008, 25). Kirkkohallituksen vuosittaisissa tilastoissa ei ole koko maata kattavaa tilastotietoa lasten sururyhmistä (Nummela 2008).

Myös Suomen Mielenterveysseura on järjestänyt lasten sururyhmiä satunnaisesti. Tuettu Suru –projekti käynnisti lapsen surun kysymyksiin liittyvän laajemman koulutuksen ja sururyhmät 2000-luvun alkuvuosina. Muita vertaistukiryhmiä Mielenterveysseura on järjestänyt lapsille enemmänkin mm. päihde- ja mielenterveysongelmista kärsivien vanhempien lapsille. (Niku & Sarinko 2004, 22.)

Lapsilla ei tarvitse olla psyykkisiä tai sosiaalisia ongelmia, jotta he voisivat hyötyä vertaisryhmän kaltaisesta tuesta. Sururyhmän ohjaajat järjestävät tilaisuuksia traumaattisen kokemuksen ja siihen liittyvän surun työstämiseen, mutta ohjaajat eivät tulkitse ja analysoi lapsen töitä, toimintaa tai käyttäytymistä kuten

psykoterapeutit. Sururyhmä tarjoaa sopivan tilan, puitteet ja psykososiaalisen tuen lapselle. Ryhmä antaa mahdollisuuden jakaa vaikeita kokemuksia, ilmaista erilaisia suruun liittyviä tunteita sekä opetella uusia selviytymiskeinoja ja itse-suojelua. Tämä tukee lapsen sosiaalista ja emotionaalista kehitystä, antaa lohtua ja uusia voimavaroja sekä auttaa kohtaamaan tulevaisuuden haasteita. (Holmberg 2003, 90.)

Lasten sururyhmässä lapsesta tuntuu lohduttavalta ja hyvältä, että toiselle lapselle on käynyt samalla tavalla kuin hänelle itselleen. Ryhmässä jokainen tuntee surun. Lapsen erilaisuuden ja yksinäisyyden tunteet helpottuvat, kun ryhmässä jaetaan kokemuksia. Toisten lasten, vertaisten, samankaltaiset kokemukset auttavat asettamaan tapahtuman oikeaan perspektiiviin. Ryhmässä lapsi oppii paremmin ymmärtämään itseään ja tapahtunutta sekä siihen liittyviä asioita. (Holmberg 2003, 91.)

4.4 Ammatillinen tuki lapselle ja perheelle

Ammatillisen tuen toimintamalli kriisi- ja katastrofipsykologiassa on kulkenut 1980-luvulla USA:sta Norjaan, jossa suuret öljynporauslauettaonnettomuudet toivat erityisen haasteen auttamistyössä olleille henkilöille (Saari 2003, 17). Atle Dyregrov on tuonut kriisiauttamisessa esiin lapsen huomioimisen tärkeyden. Monesti kuulee sanottavan, että lapset unohtavat nopeasti surunsa. Monien tutkimusten valossa em. ajatus on lähinnä heijastusta vanhempien omista toiveista ja ajatuksista. Lapsen surun kohtaaminen on monesti vanhemmalle ja muille aikuisille erityisen raskasta. Lapset voivat ilmaista surunsa avoimesti tai he voivat kätkeä sen tai yrittää unohtaa koko surun. Lasten reaktiot ovat yhtä monimuotoisia kuin aikuisten ja surun kipu voi piillä syvällä lapsen sisimmässä huomattavasti kauemmin kuin aikuiset kuvittelevat. Voidaksemme auttaa ja tukea lasta, meidän on käsitettävä tämä monimuotoisuus ja kuunneltava lapsen surun eri signaaleja ja ilmenemismuotoja, joilla lapset kertovat surustansa. (Dyregrov 1997, 28.)

Leena Väisäsen tutkimuksen mukaan ammattiauttajilla tulisi olla nykyistä aktiivisempi rooli erityisesti niiden perheiden tukemisessa, joilta on kuollut pieni lapsi. Suru koskettaa tällöin voimakkaasti sekä vanhempia että sisarusia. Ammatillinen tuki kuoleman kokeneelle perheelle voi olla tarpeellinen erityisesti silloin, jos perheen oma tukiverkosto on vähäinen. Tällöin tulisi esimerkiksi terveydenhuollon tarjota perheelle vähintään viikoittaista keskusteluapua. Avun tarjoaminen on tärkeää, vaikka vanhemmat eivät siihen heti tarttuisikaan. Useilla vanhemmilla oli kokemuksia, ettei heitä kuultu eikä keskusteluapua tarjottu. Ammattiauttajan tehtävänä on kuuntelemisen ja tunteiden vastaanottaminen sekä tiedon välittäminen mm. tarjolla olevista aikuisten ja lasten vertaistukiryhmistä. Ensiavun jälkeen monet vanhemmat kertoivat löytäneensä avun sururyhmistä, mistä saivat tukea vertaisiltaan samankaltaisen elämäntilanteen kokeneilta. (Väisänen 1999, 129,134.)

4.5 Hengellinen tuki

Seurakunnan järjestämässä sururyhmissä ja -leireillä tarjottava hengellinen tuki pohjautuu Suomen luterilaisen kirkon kristinopissa ilmaistuun käsitykseen kuolemasta ja kuoleman jälkeisestä elämästä:

Kuoleman hetkellä joudumme luopumaan Jumalan meille antamasta ajallisesta elämästä. Kristukseen uskovalle kuolema on portti tulevaan elämään. Voimme jättäytyä turvallisesti taivaallisen Isämme käsiin, sillä Kristus on voittanut kuoleman. Jumalan Poika on jo noussut kuolleista ennen meitä. Meikin saamme uuden, kuolematoman ruumiin, jonka esikuvana on Jeesuksen ylösnousemusruumis. Näin Jumalan alkuperäinen luomistyö toteutuu meissä. Jeesus on luvannut, ettei yksikään, joka uskoo häneen, milloinkaan kuole. Kerran näemme Jumalan kasvoista kasvoihin, Hänen luonaan meitä odottaa elämä ilman kärsimystä ja kipua. (Katekismus 1999, 56.)

Hengellisenä tukena omaisille ja läheisille voivat toimia virsikirjan takaosassa, kirkon internet-sivustoilla ja kirkollisten toimitusten kirjassa olevat rukoushetket surussa. Rukoushetket ovat kaikkien käytössä, eivät ainoastaan pappien tai muiden seurakunnan työntekijöiden. Rukoushetkiä voidaan pitää mm. kriisitilan-

teissa, sairaan tai kuolevan luona, kuoleman tapahduttua tai haudalla (Virsikirja 2007, 833; Kirkollisten toimitusten kirja 2003, 287.)

Hengellistä tukea tarjotaan sururyhmissä ja -leireillä hartauksien, laulujen, rukouksen ja keskustelujen muodossa. Lasten ryhmissä ja leireillä hartaudet toteutetaan lasten ikätaso huomioon ottaen. Ryhmissä kristillinen ihmiskäsitys luo turvallista tilaa käsitellä kuoleman herättämiä tunteita. Kirkollisten toimitusten kirjan rukoushetki kriisitilanteissa kuvaa hengellisen tuen luonnetta. Rukouksessa henkilö voi ilmaista omia tunteitaan Jumalaa kohtaan mm. hylätyksitulemisen tunnetta, ahdistusta ja epä tietoisuutta. Tällaisessa tilanteessa epäuskonsa keskellä ihminen voi kääntyä Jumalan puoleen ja pyytää Jumalaa avuksi. (Kirkollisten toimitusten kirja 2003, 322.)

Kristillinen ihmiskäsitys tulee vahvasti esille hautajaisissa. Sururyhmissä ja leireillä muistellaan kuolleen omaisen hautajaistilaisuutta. Hautaan siunaaminen on keskeisessä osassa ihmisen tehdessä surutyötään. Hautajaiset ovat konkreettinen kiintopiste, missä epätodelliselta ja käsittämättömältä tuntuva kuolema tulee todelliseksi. Sanojen ”Maasta sinä olet tullut, maaksi sinun pitää jälleen tulla. Jeesus Kristus herättää sinut viimeisenä päivänä” lausuminen sekä hiekan heittäminen tai ristinmerkin piirtäminen arkun kannelle ovat konkreettisia hyvästijättämisen symboleja samoin kun arkun tai uurnan maahan laskeminen. Samalla sanat viestittävät kristillistä ylösnousemususkoa. Nämä sanat ovat kirkomme uskontunnustukseen ja tunnustuskirjoihin perustuvaa julistusta. Ne eivät vaadi uskoa mihinkään, johon ihminen ei halua uskoa. Niille, jotka haluaisivat uskoa, mutta eivät kykene, sanat antavat oikeuden toivoa. (Kilpeläinen 1978, 284; Kirkollisten toimitusten kirja 2003, 221.)

Lapselle hautajaisiin osallistuminen on tärkeää. Hänellä on aikuisten tavoin tarve tehdä epätodellisesta todellinen. Lapsen valmistaminen hautajaisia varten on tärkeää. Hänelle on kerrottava mm. tilaisuuden kulusta, puheista, musiikista, miltä siunauskappeli näyttää, milloin kukat lasketaan sekä siitä, että kuollut henkilö on arkussa. Lapselle voi kertoa etukäteen, että hautajaisissa monet itkevät ja ovat surullisia. Tarvittaessa lapsen vanhemman lisäksi joku muu lapselle luotettava läheinen voi olla lapsen vierellä koko hautajaisten ajan, jotta van-

hempi saa osallistua itse hautajaisiin tarvitsematta kantaa huolta lapsestaan. Tämä lapselle läheinen aikuinen voi samalla selittää hautajaisten kulkua, lohduttaa lasta tai mennä käymään ulkona. Hautajaisten jälkeen on tärkeää, että lapsella on mahdollisuus käsitellä vaikutelmiaan. Usein tilaisuuden jälkeen lapset leikkivät hautajaisia tai piirtivät niistä kuvia ja tällä tavoin prosessoivat kokemuksiaan. (Dyregrov 1996, 56.)

Kuolemaa, menetyksiä ja lapsen surua käsitellään monissa lapsille suunnatuissa kirjoissa ja osassa kristillisen viitekehyksen pohjalta. Kirjojen lukeminen yhdessä lapsen kanssa antaa läheisyyden kokemisen lisäksi uusia näkökulmia suruun. Monissa lastenkirjojen päähenkilönä on eläinhahmo, joka on menettänyt jonkun läheisensä. Lapsi samaistuu tämän eläinhahmon suruun ja pystyy samalla käymään läpi omaa menetystään. Isovanhempien, sisarusten ja toverusten kuolemaa käsitteleviä kirjoja löytyy helpommin kuin äidin tai isän menettämistä käsitteleviä kirjoja. Aikuisen on syytä ennakolta tutustua kirjan sisältöön, sillä ellei kirja käsittele samankaltaista kuolemaa kuin lapsi on kokenut, hän saattaa alkaa pelätä toisen läheisen menettämistä. (Ylönen 2003, 146.)

5 KEHITTÄMISHANKKEEN SUUNNITTELU JA TOTEUTUS

5.1 Tarkoitus ja tavoitteet

Opinnäytetyöni toteutettiin kehittämishankkeena liittyen vuoden 2008 Espoon seurakuntien suruleiriin. Hankkeen tarkoituksena on suruleiritoiminnan kehittäminen. Kehittämishankkeen tavoitteena on leirin kulun ja ohjelmallisen sisällön kirjaaminen sekä tutkimuksellisesti arvioida leirin merkitystä osallistujille. Teoriaosuuden tarkoituksena on tarjota leirin ohjaajille tietoa lapsen suruprosessista. Kehittämishanke hyödyttää leirin suunnittelua, työntekijäresurssien arviointia, ohjaajien koulutusta sekä uusien leirityöntekijöiden perehdyttämistä.

5.2 Tutkimusaineiston keruu

Kehittämishanketta varten tehtiin kysely Espoon lapsiperheiden suruleirin osanottajille toukokuussa 2008. Kyselylomakkeet laadittiin erikseen lapsille, aikuisille ja leirin työntekijöille.

Lapsille tehdyt kysymykset olivat:

1. Oman pienryhmäni kokoontumisissa pidin siitä, että...
2. Kaikkien leiriläisten yhteisissä hetkissä pidin eniten...
3. Leirillä en pitänyt...
4. Mikä on tuonut helpotusta suruusi täällä leirillä?
5. Mitä haluaisit vielä sanoa?
6. Mikä seuraavista kasvon ilmeistä kuvaa parhaiten koko leiriä:
Viisi kasvokuvaa, joissa no 1 on Suupielet jyrkästi alaspäin, no 2 on Suupielet loivasti alaspäin, no 3 on Suora suuviiva, no 4 Pieni hymy, no 5 Iso hymy.

Aikuisten kysymykset olivat:

1. Oman pienryhmäni kokoontumisessa antoisinta oli...
2. Kaikkien leiriläisten yhteisissä kokoontumisissa pidin...
3. Leirillä en pitänyt...
4. Lisäksi olisin toivonut...
5. Muuta palautetta leirin ohjaajille...
6. Leirin jälkeen, jos mieleesi tulee vielä jotakin palautetta, laita sähköpostia osoitteella tarja.huttunen (at) esponseurakunnat.fi (Liitteet 2, 3, 4).

Tutkimuskyselyä ei ole esitestattu. Sen vaikeutena oli mm. sopivien esitestaukseen osallistuvien lasten ja aikuisten löytäminen. Esitestauksen sijaan kyselylomakkeita arvioitiin ja kehitettiin koulutukseen yhteydessä opinnäytetöitä valmistelemissä pienryhmissä. Opinnäytetyöstäni ja mahdollisuudesta osallistua kyselyyn kerrottiin leirin alkukokoontumisessa. (Leirillä käytin kehittämishankkeestani sanaa opinnäytetyö). Palautelomakkeet (liitteet 3,4), joilla lasten ja vanhempien kyselyt tehtiin, jaettiin leirin toisena päivänä ja ne palautettiin leirin kolmantena eli viimeisenä päivänä. Kyselylomakkeen saattoi myös palauttaa leirin jälkeen joko postitse tai sähköpostin välityksellä. Työntekijöiden kyselyt (liite 5) lähetettiin etukäteen sähköpostitse. Lomakkeet palautettiin leirin päätöspalaverissa ja he palauttivat lomakkeensa leirin päätöspalaverissa. Työntekijöille tehdyn kyselyn perusteella on luotu kuvaus leirin sisällöstä ja kehittämisideoista. Niiden aineistoa ei analysoitu sisällön analyysillä.

5.3 Aineiston analyysi

Laadullisen tutkimuksen eri lähestymistavoilla on yhteiset tavoitteet: pyrkimys löytää tutkimusaineistosta toimintatapoja, samanlaisuuksia tai erilaisuuksia. Tämän tutkimuksen aineisto analysoitiin induktiivisella sisällön analyysillä, valmista viitekehystä ei ole käytetty. Induktiivisessä päättelyssä edetään konkreettisesta abstraktiin eli konkreettisesta aineistosta tehdään abstrakti kuvaus. Vastauksista on analysoitu vain ilmaistut lauseet ja sanat, mahdollisesti piilossa olevia ilmauksia ei ole analysoitu. (Kyngäs 1995, 3–11; Latvala & Vanhanen-Nuutinen 2003, 21,23.)

Sisällönanalyysiprosessissa voidaan erotella seuraavat vaiheet: analyysiyksikön valinta, aineistoon tutustuminen, aineiston pelkistäminen, aineiston luokittelu ja tulkinta sekä sisällönanalyysin luotettavuuden arviointi. Analyysin eri vaiheet voivat ilmetä samanaikaisesti ja prosessi voi olla monivaiheisempi. (Latvala & Vanhanen-Nuutinen 2003, 24.) Analysoitavana aineistona olivat leirille osallistuneiden lasten ja vanhempien palautelomakkeiden vastaukset (liitteet 3 ja 4). Kysymykset olivat avoimia kysymyksiä. Avoimet kysymykset haastavat vastaajaa muotoilemaan itse vastauksen. Valmiita vaihtoehtoja ei tarjottu muutoin kuin lasten palautelomakkeen viimeisessä kysymyksessä, jossa pyydettiin lapsia antamaan arvio koko leiristä ympäröimällä lomakkeeseen kuvatuista viidestä kasvonilmeestä omaa kokemusta vastaava ilme (liite 4).

Ensimmäisessä vaiheessa määriteltiin analyysiyksikkö, jonka valintaa ohjasi tutkimustehtävä. Analyysiyksiköksi valittiin sana tai lause. Tämän jälkeen luin useita kertoja saamani vastaukset läpi heti leirin jälkeen ja pääsin tutustumaan aineistoon. Aineistolle esitettiin tutkimustehtävän mukainen kysymys: mitkä tekijät leirillä toimivat surevien lasten ja heidän vanhempiansa tukena? Sen jälkeen jätin aineiston lepäämään muutamaksi viikoksi, kunnes luin sen myöhemmin uudestaan läpi. Tässä vaiheessa kirjoitin ohjaajien kyselylomakkeiden pohjalta pienryhmien sisällöt ja ohjaajien kommentit.

Toisessa vaiheessa analyysiprosessia kirjoitin vastauslomakkeista tutkimustehtävään liittyvät sanat tai lauseet sanatarkasti ylös (Liite 9). Sitten pelkistin ilmai-

sut ja aloin yhdistellä samankaltaisia lauseita ja sanoja. Ryhmittelin samaan kategoriaan ne ilmaisut, mitkä liittyivät läheisesti toisiinsa ja muodostin niistä alakategorioita. Eri tutkijat käyttävät ryhmittelyistä eri ilmauksia, itse käytän Kyngäksen käyttämää kategoria-sanaa (Kyngäs 1995, 3-11.), mutta mm. Latvala & Vanhanen-Nuutinen käyttävät samaa tarkoittaen luokka-sanaa. (Latvala & Vanhanen-Nuutinen 2003, 26.) Seuraavassa vaiheessa annettiin alakategorioille niiden sisältöä kuvaavat nimet. Lopuksi yhdistin alakategoriat kahdeksi pääkategoriaksi (Liite 9). Näin luotujen kategorioiden avulla voitiin muodostaa tulokset.

5.4 Luotettavuuden arviointia

Laadullisessa tutkimuksessa luotettavuuskysymykset liittyvät erilaisiin tekijöihin, kuten tutkijaan, aineiston laatuun ja tulosten esittämiseen. Laadullisessa tutkimuksessa ei keskitytä määrällisiin tutkimustulosten esiintuomiseen vaan pyrkimys on kuvata tutkittavan ilmiötä. (Latvala & Vanhanen-Nuutinen 2003, 36, 39.) Tutkimuksessani saatua laadullista tietoa ei ole tutkimuksen jälkeen määrällisesti arvioitu muutamia vastauksia lukuun ottamatta. Näiden vastausten määrällisellä kuvaamisella saatiin lisänäkökulmia tutkimustuloksiin, mikä puolestaan vaikuttaa jatkossa leiritoiminnan suunnitteluun.

Työntekijöiden vastausprosentti oli heille annettuihin kysymyksiin 100, vanhempien vastausprosentti oli 76 ja lasten 57. Lasten palautelomakkeiden vähyyteen saattoi vaikuttaa mm. se, että vanhemmat täyttivät pienten lasten kanssa lomakkeet yhdessä ja näin ollen useamman sisaruksen ajatukset on merkitty samaan vastauslomakkeeseen. Tämä ilmeni mm. sähköpostilla palautetusta vastauksesta. Tutkimukseen osallistuneiden määrä oli pieni, 16 lasta ja 17 aikuista, näin pienellä tutkimusotoksella tulokset eivät ole yleistettävissä, ne ovat ainoastaan suuntaa-antavia. Vaikka laadullisessa tutkimuksessa vastaajien määrä ei olekaan olennaista, vastausprosentit kuvastavat mm. tutkimuksen merkitystä vastaajille. Laadullisessa tutkimuksessa keskeisintä on se, kuinka monipuolisesti ja luotettavasti tutkittavaa ilmiötä on pystytty käsittelemään.

Tutkimuksen luotettavuutta pyrittiin lisäämään sillä, että vanhemmilta ja lapsilta ei palautelomakkeissa kysytty nimeä, ikää eikä sukupuolta. Tällä haluttiin mataltaa vastaamiskynnystä ja suojata kunkin vastaajan henkilöllisyyttä. Tutkimuksellisesti se, että lasten ikä ja sukupuoli ei tiedetty, johti siihen, ettei niiden vaikutuksia vastauksiin voitu tarkastella. Työntekijöiden kyselylomakkeessa kysyttiin työntekijöiden nimet sekä heidän vastuullaan olleiden ryhmäläisten iät (ei vanhempien) ja sukupuolet. Näiden tietojen pohjalta pystyttiin saamaan kehittämissideoita, mitkä pienryhmän toiminnot toimivat hyvin, mitkä eivät ja minkä ikäisille.

Tutkittavan aineiston laatu liittyy myös luotettavuuskysymykseen. Aineisto kerättiin avoimilla kysymyksillä, joihin vastaajan oli itse kirjoitettava teksti. Valmiita vaihtoehtoja ei annettu, lukuun ottamatta lasten palautelomakkeiden viimeisessä kasvojen – kysymyksessä (Liite 4). Osassa vastauksista lapset ja vanhemmat kuvasivat kirjallisesti kokemuksia, joita ei ole helppo pukea sanoiksi. Itsemurhamenetyksen kokeneita henkilöitä tutkinut Tuula Uusitalo toteaa tutkimuksessaan, että on tärkeää muistaa, etteivät sanat voi koskaan tavoittaa ”puhdasta” alkuperäistä kokemusta. Paljon kokemusta jää oletettavasti vastausten ulkopuolelle. (Uusitalo 2006, 309.) Pienet lapset ilmaisevat itseään kirjallisessa muodossa yleensä lyhytsanaisemmin kuin esimerkiksi nuoret. Lisäksi lasten leiripalautteet voivat olla heidän ikä- ja kehitystasostaan riippuen hyvin tilannekohtaisia. Jos on ollut ”huono hetki”, vastaus voi olla negatiivissävytteisempi kuin ”hyvällä hetkellä” annettu vastaus.

Annettujen vastausten laatuun vaikuttaa myös se, kuinka avoimesti vastaaja vastaa. Uusitalon mukaan sekä lapset että aikuiset pystyvät eriasteisesti säätelmään tunteitaan: tunteita voidaan peitellä joko tietoisesti tai tiedostamatta. Tunteiden kätkeminen perustuu usein kasvatuksen ja elämäkokemuksen mukanaan tuomaan itsesuojeluun ja harkintaan. (Uusitalo 2006, 310.)

Tutkimuksen tekijänä olin kahdessa eri roolissa: tutkijana sekä 9–10-vuotiaiden lasten ryhmän ohjaajana. Tämä kaksoisrooli toi mahdollisuuden tarkastella tutkittavaa ilmiötä sekä lastenryhmän ohjaajan lapsia lähellä olevasta roolista käsin että tutkijana aineiston analysoijan etäisestä roolista käsin. Kaksoisrooli oli

heti leirin jälkeen vaikeuttamassa palautteiden lukemista objektiivisesti, koska mietin oman ryhmäni prosessia ja lasten käyttäytymistä. Vastausten nimettömyys oli tässä apuna. Ajan kuluessa ja leirin jäädessä kauemmas taakse pysyin paremmin irrottautumaan omasta ryhmänohjaajan roolistani ja tarkastelemaan aineistoja etäämpää ja objektiivisemmin.

5.5 Eettiset näkökohdat

Eettisiä kysymyksiä olen tarkastellut sekä leiritoiminnan että tehdyn tutkimuksen näkökulmista. Leirin eettisiin periaatteisiin kuuluivat luottamuksellisuus ja vaitiolovelvollisuus. Työntekijät ovat virkojensa puolesta vaitiolovelvollisia. Leiriläisten keskinäistä luottamuksellisuutta korostettiin sekä aikuisille että lapsille. Pienryhmissä muistutettiin siitä, että niissä käydyt keskustelut asiat ovat vain ”meidän ryhmän juttuja” eikä niistä kerrota ulkopuolisille. Jokaisen oli lupa puhua omista kokemuksista, mutta toisten henkilöiden asioista ei voinut kertoa eteenpäin. Ryhmistä ulospäin viestiä välittivät lasten piirustukset ja askartelut, jotka vietiin kappelin muistopöydille. Niiden kautta välittyi yhteisen surun jakaminen koko leirijoukon kesken. Esille tuominen oli lapsille vapaaehtoista ja jokainen lapsi sai valita, mitä askarteluja halusi laittaa esille ja mitä ei.

Leirin eettiset periaatteet pohjautuivat kristilliseen elämänkäsitykseen, arvoihin ja etiikkaan, koska kyseessä oli seurakunnan järjestämä leiri. Kristillisen ihmis käsityksen mukaan ihminen on Jumalan kuva ja jokaisella ihmisellä on ainutkertainen ihmisarvo riippumatta siitä, onko hän nuori tai vanha, minkä ammatin edustaja hän on jne. Kullakin kirkon työntekijäryhmällä on omat eettiset ohjeensa ja kaikille niille on yhteistä kristillinen arvopohja.

Laadullisen tutkimuksen eettisiä periaatteita ovat tiedonantajan (tässä tutkimuksessa leiriläiset ja työntekijät) vapaaehtoisuus ja henkilöllisyyden suojaaminen sekä luottamuksellisuus. Tärkeää on myös, ettei tutkija tutkimuksellaan vahingoita tiedonantajaa. (Latvala & Vanhanen-Nuutinen 2003,39.) Luvan kehittämishankkeeseeni liittyvän tutkimuksen tekemiseen olin saanut esimieheltäni. Leirin työntekijöiden kanssa olin keskustellut asiasta etukäteen ja olin henkilö-

kohtaisesti sähköpostitse kysynyt jokaisen suostumusta tutkimukseen. Työntekijöiden kyselylomakkeessa oli kysytty työntekijöiden nimet.

Leirin vanhemmille ja lapsille opinnäytetyöni tekemisestä kerrottiin leirin alussa perjantaina. Vastaamisen kerrottiin olevan vapaaehtoista. Palautelomakkeet lapsille ja vanhemmille olivat nimettömiä, eikä niissä kysytty ikää eikä sukupuolta. Jokaisen henkilöllisyyttä haluttiin suojata, sillä leiriläisten joukko oli tutkimuksellisesti pieni.

5.6 Lapsiperheiden suruleiri Espoossa 2008

Lapsiperheiden suruleiri oli toinen Espoon seurakuntien järjestämä suruleiri perheille. Edellinen leiri oli vuonna 2006. Tämän leirin päätavoitteena oli välittää tukea nimenomaan lapsille, joilta on kuollut läheinen ihminen. Leiristä tiedotettiin otsikolla Lasten suruleiri perheille ja tällä tavoin haluttiin kuvata sitä, että leirin painopisteenä on erityisesti lapsen tukeminen surussa.

Leirille osallistui 17 perhettä, joihin kuului yhteensä 32 lasta ja 17 aikuisia. Miehiä oli vanhemmista neljä ja naisia 13. Leirin ohjaajia oli 16. Työntekijöinä oli mies-naistyöpari kaikkiin lasten ja aikuisten pienryhmiin. Alle 4-vuotiaille lapsille oli kaksi lastenhoitajaa. Ohjaajien lisäksi lasten kanssa oli vapaa-aikoina leirin ukki ja mummi, seurakunnan vapaaehtoistyössä mukana oleva eläkeläispariskunta. Työntekijäjoukko oli moniammatillinen. Se koostui papeista, nuorisotyönohjaajista, diakoniatyöntekijöistä sekä seurakunnan lapsityöntekijöistä. Leirille osallistui yhteensä 65 henkeä.

Leiriläisistä noin puolet oli espoolaisia ja puolet muualta Suomesta. He olivat saaneet tiedon Nuoret lesket ry:n tiedotteen kautta. Osallistujia oli kuudesta eri maamme hiippakunnasta: Espoon, Helsingin, Tampereen, Mikkelin, Kuopion evankelisluterilaisista hiippakunnista sekä Helsingin ortodoksisesta hiippakunnasta. Jokaisesta perheestä oli kuollut toinen vanhemmista ja kuolemista oli kulunut 5 kuukaudesta viiteen vuoteen, suurimmalla osasta kuolemantapaukset olivat sattuneet noin vuosi sitten. Vanhempien kuolinsyinä oli useimmilla ollut

sydäninfarkti, seuraavaksi tavallisin kuolinsyy oli syöpä, kaksi oli tehnyt itsemurhan ja yksi vanhemmista oli kuollut auto-onnettomuudessa.

Lapset jaettiin neljään ryhmään, joissa kussakin oli kuudesta kahdeksaan lasta. Ryhmien ikäjakaumat olivat 4–5-vuotiaat, 6–8-vuotiaat, 9–10-vuotiaat ja 11–14-vuotiaat. Pienryhmiin osallistui 28 lasta, joista poikia oli 17 ja tyttöjä 11. Alle 4-vuotiaat olivat kaikki tyttöjä ja ryhmien aikana he olivat lastenhoitajien ja leirin isovanhempien hoidossa.

5.6.1 Leirin valmistelu ja toteutus

Leirin valmistelu alkoi 1½ vuotta ennen leirin toteuttamista, syksyllä 2006, leirikeskuksen varaamisella. Leiripaikkana oli Espoon seurakuntien Hvittorpin leirikeskus ja Hvittorpin linnassa, jotka sijaitsevat Kirkkonummella. Seuraavassa valmisteluaikataulu tehtävineen. Valmistelut suoritti leirin vastuuhenkilöinä toiminut työpari (päävastaava ja sivuvastaava), ellei toisin ole mainittu. Heidän keskinäistä työnjakoaan ei ole seuraavassa eritelty.

1. Syksyllä 2006 leirikeskuksen varaus (1½ -2 v ennen leiriä). Talousarvio- ja toimintasuunnitelmiin kirjattiin lasten suruleiri. Yhteinen diakoniasihteerin valmisteli asiaa yhdessä leiristä vastaavan työparin kanssa.
2. Tammikuussa 2007 käynnistettiin työntekijöiden rekrytointi tiedustelemalla edellisellä leirillä mukana olleilta osallistumismahdollisuutta. Tehtiin päätös leirin vastaavasta työparista.
3. Toukokuussa 2007 työntekijöiden ensimmäinen kokous: teemoina työntekijöiden tuleva koulutus, leirin tiedotuksen suunnittelu sekä puuttuvien työntekijöiden rekrytoinnin käynnistäminen. Leirin vastaava työpari laitto kaikkiin kokouksiin kokouskutsut sähköpostilla, kirjoitti muistiot kokouksista, varasi kokoustilat sekä tarjoilut.
4. Marraskuussa 2007 työntekijöiden toinen kokous: teemoina tiedotus- ja rekrytointikysymykset. Leirin vastaava työpari kokoontui syksyn kuluessa. Pyhäinpäivän seurakuntalehdessä ensimmäinen mainos suruleiristä (liite 1).
5. Tammikuussa 2008 työntekijöiden kolmas kokous, joka sisälsi kahden tunnin koulutuksen (ulkopuolinen kouluttaja) sekä leirin suunnittelua.

6. Marraskuun 2007 ja maaliskuun 2008 välillä leiristä tiedotettiin mm. seurakuntalehdessä, jossa oli kaksi kertaa erillisilmoitus (liite 1), lisäksi seurakuntien omilla palstoilla oli ilmoituksia leiristä. Leiristä lähetettiin tiedote Espoon terveyskeskusten psykiatrisille sairaanhoitajille, psykiatrian poliklinikoille, neuvoloille, ala- ja yläasteiden koulukuraattoreille, Kansaneläkelaitoksen atk-keskukselle, sairaalateologeille sekä seurakuntien työntekijöille. Espoon ulkopuolelle tiedotettiin Nuoret lesket ry:n internetsivulla. Leirin vastaava työpari vastasi tiedotuksesta ja lisäksi jokainen työntekijä tiedotti omassa työyhteisössään ja omissa seurakuntailmoituksissaan.
7. Maalis- ja huhtikuussa 2008 kahden päivän koulutus leirin työntekijöille (koulutus osa seurakuntayhtymän koulutusta) sekä työntekijöiden suunnittelukokous.
8. Maaliskuun seurakuntalehdessä artikkeli suruleiristä (Liite 7). Ilmoittautumiset leirille 30.3.2008 mennessä leirin vastaaville työntekijöille, jotka suorittivat leiriläisten jaon ryhmiin.
9. Huhtikuussa 2008 työntekijöiden kokous ja leiriläisten ennakkotapaaminen. Työntekijöiden kokouksessa sovittiin, mitä yhteistä materiaalia kukin työntekijä tuo leirille (mm. pelit, kirjapöydälle luettavat kirjat, soittimet jne.) Pienryhmien työparit tuovat ryhmiinsä omat materiaalit. Leirin vastaava työpari hoitaa yhteisten tilojen tarvikkeet (muistopöytien korit ja pöytäliinat) sekä lahjakirjojen hankinnan leiriläisille. Ennakkotapaamisen ohjelman suunnitteli leirin vastaava työpari yhdessä muutamien työntekijöiden kanssa. Leiriläisille postitettiin etukäteen kutsu tapaamiseen ja leirin ohjelma (liite 2).
10. Toukokuun alussa leirin vastaavan työparin yhteydenotto leirikeskukseen: emäntien kanssa neuvottelu, erityisruokavalioista tiedottaminen sekä majoitussuunnitelman tekeminen.
11. Leiri toteutettiin 23.-25.5.2008. Leirin päätyttyä työntekijöiden päätöspalaveri.
12. Syyskuussa 2008 työntekijöiden palautepalaveri. Varattiin seuraavan leirin ajankohta syksyille 2010 ja sovittiin leiristä vastaava työpari. Päätettiin, että leirin päävastuussa oleva työntekijä ei toimi ryhmänohjaajana, vaan keskittyy valmisteluihin sekä leirillä yhteisiin järjestelyasioihin. Tehtiin alustava kartoitus seuraavalle leirille lähtevistä työntekijöistä.

Taloudellisesti suruleirin toteutuminen oli mahdollista pitkäjänteisen suunnittelun ansiosta. Espoon seurakuntayhtymän yhteisen diakoniatyön talousarviosuunnitelmassa oli budjetoitu varat leiriä varten. Työntekijöistä mummi ja vaari olivat vapaaehtoistyöntekijöitä, kaksi ryhmänohjaajista oli palkkiotoimisia. Muut ohjaajat olivat Espoon seurakuntien työntekijöitä, joten he tekivät leirityönsä osana heidän omaa työtään. Yhteinen diakoniatyö maksoi palkkiot kahdelle ryhmänoh-

jaajalle samoin lahjaksi annetut Lapsen suru -kirjat. Ryhmiä varten tarvittavat materiaalit kukin ohjaaja toi omasta seurakunnastaan. Espoon seurakuntayhtymä tuki leiriläisten osallistumista taloudellisesti siten, että kaikille leiriläisillä oli sama leirimaksu, myös Espoon ulkopuolelta tulevilla. Kustannukset viikonlopusta oli aikuisilta 25€, lapsilta (4–15-vuotiailta) 13 € ja alle 4-vuotiaille osallistuminen oli ilmaista.

5.6.2 Leirin yhteiset tilanteet

Leiriläiset tapasivat toisensa ensimmäisen kerran Ennakkotapaamisessa (Liite 2) kuukausi ennen leiriä arki-iltana seurakunnan tiloissa. Pisimmistä matkoista tulevat leiriläiset eivät pystyneet osallistumaan tähän etukäteistapaamiseen, joten he tapasivat vasta leirillä pienryhmiinsä kuuluvat muut jäsenet. Koko leirijoukon yhteisiä kokoontumisia oli leirillä seitsemän ja lisäksi ruokailu- ja kahvihetket (liite 2).

Kokoontumiskerta	Sisältö	Ohjaajien kommentit
1 Ennakkotapaaminen	<ul style="list-style-type: none"> - Aluksi iltapala - työntekijöiden esittäytyminen - jokaisen perheen esittäytyminen - informointia leiriohjelmasta ja muista käytännön asioista - leirin tulevien pienryhmien kokoontuminen noin 15 minuutiksi, jossa esittäytymistä - illan päätteeksi hartaushetki - ohjelman alussa ja lopussa laulettiin lasten virsiä. 	- Tunnelma positiivinen ja vähän jännittynyt
2 pe klo 18	<ul style="list-style-type: none"> - Leirin johtajan tervetulosanat ja leiri-informaatio - kerrottiin palautteista ja opinnäytetyöstä, palautelomakkeet jakoon lauantaina - leirin turvallisuusohjeiden läpikäyminen - nukketeatteriesitys (liite 6): Ossi Orava ja Pinja Puputti - työntekijöiden esittäytyminen - perheiden esittäytyminen: jokainen perhe sai valita lattialle levitetyistä lehdistä leikatuista kuvista (lapsia, aikuisia, luontoa, eläimiä ym.) yhdestä kolmeen kuvaa. Sen jälkeen jokainen perhe kertoi vuorollaan keitä olivat, mistä tulivat, kuka perheestä oli kuollut ja miksi he valitsivat juuri ne kuvat, mitkä olivat ottaneet -lapsille kuvakorttien haku -ohjelma -ohjelmien väleissä lasten lauluja 	-Perheet aktiivisesti mukana kuvien etsimisessä, kuvien esittelyn kautta perheiden esittely isossa joukossa toimi hyvin - lasten korttien haulle ei oikein jäänyt enää aikaa

3 pe klo 19.30	<ul style="list-style-type: none"> - Perheet vei omaisensa muistopöydälle valokuvan ja pienen muistoesineen (liite 10) - virsi Taivaan Isä suojan antaa (virsi 503), - hartauden pitäjä luki Psalmin 139 - päätteeksi laulu Kun on turva Jumalassa (virsi 397: 1,4,6) 	- Kappeli 17 muistopöyti- neen koskettava näky
4 la klo 9.00	<ul style="list-style-type: none"> - Alkuun Ossi Oravan ja Pinja Puputin nuk- keteatteriesitys - lasten virsi Anna anteeksi (lasten virsikirja 60: 1,2) - ohjaajan pieni puhe, rukous - virsi 60 : 3,4 - leirin johtajan info päivän ohjelmasta 	- Leiriläiset aktiivisesti mukana, rauhallinen tun- nelma, joku pyyhki kyyne- leitä
5 la klo 18.00	<ul style="list-style-type: none"> - Nuotioilta pienessä saareissa (liite 10) - ohjelmassa aluksi yhteisleikkejä mm. Kapteeni Koukku käskee... hyppikää, pyö- rikää, seis - ryhmille pantomiimatehtävät ja muiden tehtävänä oli arvata, mistä on kysymys, tehtävät olivat mm. lakanat mankelissa, lavuaari tyhjenee, pyykit pesukoneessa, perunat kattilassa, ruoho kasvaa, rusinat simassa - tikkupullien ja makkaranpaistoa nuotiolla - iltä päättyi iltahartauteen, jossa ohjaaja lauloi P. Simojoen laulun Katson sinun taivastasi. hartaudessa oli ohjaajalla muka- na pieni taulu, jossa oli kuva vastakkain liitetyistä käsistä, puhe kertoi ihmisen ruko- uksesta ja Jumalan siunauksesta. Taulun kädet kuvasivat myös Jumalan yhteen liitettyjä käsiä, joiden sisään ihminen voi piiloutua suojaan ja näkymättömiin muiden katseilta 	- Nuotiopaikka tunnelmal- linen, sää suosi - hauskat pantomiimiesi- tykset ryhmissä, yhdessä tekemisen iloa ja intoa
6 Su klo 9.00	<ul style="list-style-type: none"> - Aluksi nukketeatteriesitys - laulu Mä kiitän Herraa (lasten virsikirja 116) - ohjaajat esittivät keppinukeilla Raamatun kertomuksen Jeesus ja rikas mies, jossa Jeesus siunasi lapsia (Matt. 10: 13–27) - päätteeksi laululeikki Sakkeus oli pieni mies (lasten virsikirja 85) -info päivän ohjelmasta 	- Nukketeatteria ja kep- pinukke-esitystä seurattiin keskittyneesti
7 Su klo 11.00	<ul style="list-style-type: none"> - Leirin palautehetkessä levitetty samat lehdistä leikatut kuvat kuin perjantai-illan tutustumishetkessä - Kukin perhe sai valita kuvan, joka kuvasi tätä hetkeä - muistutettiin palautteiden jättämisestä palautelaatikkoon 	- Pari tyttöä halusi valita yhteisen kuvan esittelyyn - kuvien aihevalinnat suun- tautuivat tulevaisuuteen, toivoa oli - paljon herkkuruokakuvi- en valintoja
8 Su klo 13.00	<ul style="list-style-type: none"> - Alkuun nukketeatteriesitys - leirin päätösjumalanpalvelus, perhekirkko - synnintunnustuksen väliin virsi Taivaan Isä suojan antaa (vk 103) 	- Osa pitkämatkalaisista olivat joutuneet lähte- mään, kaikilla lähdön tun- nelma, joka tuntui pieneä

	<ul style="list-style-type: none"> - papin puhe - kaksi lasten pienryhmää esittivät laulut Maan korvessa ja Kun on turva Jumalassa. - leiriläisten kirjoittamien esirukousaiheiden puolesta rukoiltiin - päätteeksi virsi Jumalan kämmenellä (vk 499) 	<ul style="list-style-type: none"> levottomuutena - pienimmät eivät jaksaneet kuunnella puhetta, lapsille suunnatumpi esitystapa olisi saattanut auttaa (vrt. aamun kepinukkehartaus) - lauluihin ja rukouksiin osallistuttiin intensiivisesti
--	---	---

5.6.3 Lasten ryhmät

Ryhmien kokoontumisia leirillä oli neljä. Kokoontumisten teemat olivat samat lapsilla ja aikuisilla. Jokainen ohjaajapari valmisteli omalle ikäryhmälleen soveltuvat toiminnot. Ohjaajat olivat tuoneet mukanaan tarvittavat piirustus-, askartelu- ja muovailuvälineet, kitarat, cd-soittimet, levyt sekä laulu- ja satukirjat, joita käytettiin ryhmissä.

Pienryhmien teemat olivat:

1. Teidän perhe (perjantai-ilta, kesto 0,5 h.)
2. Suru – miltä tuntuu? (lauantaiaamu, kesto 1,5 h)
3. Muistot (lauantai-iltapäivä, kesto 1,5 h)
4. Mitä odotan tulevaisuudelta (sunnuntiaamu, kesto 1 h)

Ennen perjantai-illan pienryhmiä leiriläiset olivat tavanneet toisensa leirin ennakkotapaamisessa kuukautta ennen leiriä. Siellä jokainen perhe oli esittäytynyt ja kertonut, kuka perheestä oli kuollut. Kaikista perheistä oli kuollut toinen vanhemmista. Seuraavassa ovat pääkohdat ryhmien sisällöistä ja ohjaajien kommentit ryhmien kulusta.

Teidän perhe

Ikä, ryhmän koko	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
4–5-vuotiaat 6 lasta; 4 poikaa, 2 tyttöä	<ul style="list-style-type: none"> -Telttakatoksen ja alttaripöydän valmistelu, huovat kaikille (liite 10) - nimileikki: kuka puuttuu, kuka on piilossa huovan alla - ryhmän säännöistä sopiminen, triangelin soitto kertoo, että on aika jutella vaikeista asioista (suru, kuolema, ikävä jne.) - sadun lukeminen 	<ul style="list-style-type: none"> - Lapsiin olisi ollut tärkeä tutustua tarkemmin ja ajan kanssa - aikuisten ryhmät myöhästivät seuraavasta ohjelmasta ja lapsille turhaa odottelu-aikaa kappeliin.

6–8-vuotiaat 6 lasta; 4 poikaa, 2 tyttöä	<ul style="list-style-type: none"> - Alkupiiri, laulu Jumalan kämmenellä (vk 499) - kasvokuvat teipattu lattiaan, 6 ilmettä iloisesta surulliseen. Kuvista muodostui viiva, jokainen siihen kohtaan viivaa, missä tilanteessa tunsi olevansa. Jokainen sai kertoa valinnastaan. - piirros omasta perheestä - siirtyminen kappeliin ja lasimaalausten esittelyä aikuisten ryhmää odotellessa. 	<ul style="list-style-type: none"> - Iloisimpaan päähän viivaa meni saman verran lapsia kuin surullisimpaankin päähän. Tunteiden kertomisessa yhtä lukuun ottamatta kaikki kertoivat tunteistaan.
9–10-vuotiaat 8 lasta: 6 poikaa, 2 tyttöä	<ul style="list-style-type: none"> - Alttarin rakentaminen lasten kanssa - laulu Kun on turva Jumalassa (vk 397) - ryhmän säännöt: ei puhuta muille ryhmän asioista, tuntea saa kaikkia tunteita, nenäliinoja tarjolla - piirros omasta perheestä, seinään kiinnitys ja esittely. Kerrottiin, kuka perheestä puuttui. - nimien opettelua kuvien esittelyn yhteydessä. Piirtäjä esitteli itsensä, ryhmäläiset vastasivat ”moi” ja sanoivat lapsen nimen 	<ul style="list-style-type: none"> - Ryhmälle varattu aika liian lyhyt, vähintään 45 min. Kulkeminen kokoontumispaikkaan vei aikaa. - piirtämisessä kaikki aktiivisia, yksi pojista tarvitsi aikaa ja tukea käynnistymiseen.
11–14-vuotiaat 8 lasta, 3 poikaa, 5 tyttöä	<ul style="list-style-type: none"> - Kynttilän sytytys aina ryhmän alussa ja Herran siunaus lopussa - ryhmän sääntöjen läpikäyminen (luottamus: muille ei puhuta ryhmässä juteltuja asioita, kaikki tunteet sallittuja, myös nauru, ohjaajille voi tulla puhumaan, kaikilla kokemus vanhemman menettämisestä. - nimien opettelua: jokainen sytytti vuorolaan tikun ja kertoi itsestään sen palamisen ajan. - piirros omasta perheestä, taustalla musiikkia 	<ul style="list-style-type: none"> - Aika liian lyhyt, 45 min. vähintään (kulkeminen toiseen rakennukseen vei aikaa) - ryhmäläiset lähtivät aktiivisesti piirrokseen ja lauluun mukaan ym. - tunnelma vaikutti siltä, että nuoret odottivat ryhmää ja surun prosessoimista.

Suru – miltä tuntuu?

Ikä	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
4–5-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Alkuun triangeli (juttelua vaikeista asioista) - muovailuvahasta oman perheen muovailu ja niiden vienti kappeliin muistopöydille (jokaisella oli oma perheellä muistopöytä, jolla valokuva äidistä/isästä ja jokin muistoesine hänestä), (Liite 10).Jokainen kertoi vuorolaan kuolleesta vanhemmastaan ja mitä olivat yhdessä tehneet. - ulkoilua - siirtyminen sisälle: nallekorttien avulla nimettiin erilaisia tunteita nallejen ilmeiden mukaan (kyynel, hymy, vihainen ilme jne.) 	<ul style="list-style-type: none"> - Muovailu toimi hyvin, jokainen ”osaa”, oma perhe hahmottui, yksi puuttui: kuka. - käynti kappelissa jokaiselle arvokas asia, sai kertoa omasta kuolleestaan ja jokainen tuli huomioiduksi yksilönä. - nallejen tunteet löytyivät hyvin: suru, ilo, vihaisuus. Lapset näkivät tunteita myös muissa leiriläisissä, aikuiset itkivät. - keskittyminen asiaan löytyi tekemisen kautta
6–8-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Alkuun tunnusvirsi Jumalan kämmenellä, paikan hakeminen tunnerivistä eilisen illan tapaan ja suruliina oveen kuvaamaan surullisista asioista jutteleminen aikaa. - ryhmä kokosi erilaisista tarvikkeista lattia kuvan surusta. Kuvan tavaroista osa vietiin 	<ul style="list-style-type: none"> - Tunnerivissä ryhmäläiset eniten iloisimmassa päässä, keskivaiheella yksi lapsi. - lattiakuvaa tehdessä yhdellä lapsista keskittymisvaikeuksia - yksi lapsista hyvin hiljainen ja

	<p>muistopöydille ja edellisen illan piirustukset. Ryhmätilassa lattiakuvan purku, suruliinan irrotus ja ulos leikkimään.</p> <ul style="list-style-type: none"> - päätteeksi sisällä suruliinan oveen ja luettiin Varley: Mäyrän jäähyväislahjat –kirjan. - suruliina pois , ryhmän päätös 	<p>hänellä vaikeuksia työskentelyn aloittamisessa. Kappelissa ei halunnut viedä muistopöydälle mitään, antoi ohjaajan viedä hänen piirustuksensa.</p> <ul style="list-style-type: none"> - alkuperäisestä suunnitelmasta poiketen ryhmä meni välillä ulos leikkimään, jonka jälkeen kaikki kuuntelivat herkeämättä kirjan lukemista.
9–10-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Ryhmän kanssa lattiatyöniiden haku ja jonossa kulkeminen kokoontumispaikkaan - jokainen sai valita mieleisen värisen huovan, jonka sisään kääriytyi istumaan. - tunnustelu: Kun on turva Jumalassa - Keskustelua, millaisia erilaisia tunteita on olemassa ja suruun liittyy - vesivärimaalaus surunväreistä, maalaus seinälle oman perhekuvan alle ja jokainen esitteli kuvansa - toivelaulutuokio Laulutuuhi-kirjasta - jokainen kertoi vuorollaan, mihin vanhempi oli kuollut, kuka kertoi suruviestin, missä olit silloin, mitä ajattelit. mikä on ollut vaikeinta, mikä auttanut. Välillä toivelauluja. - yhteinen rukous - tutustumiskierros linnaan 	<ul style="list-style-type: none"> - Jutteluun erilaisista tunteista ryhmäläiset osallistuivat aktiivisesti samoin vesivärimaalauksella kaikki tekivät keskittyneesti. - kierros, jossa jokainen kertoi kuolemasta oli pitkä ja raskas - kaikki kertoivat, tytöt runsaammin kuin suurin osa pojista - linnakierros ryhmän päätteeksi oli ryhmän odotettu kohokohta.
11–14-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Edellisen päivän perhekuvapiirustusten esittely - mielikuvamatka musiikin soivissa vanhemman hautajaisiin (keitä paikalla, millainen tunnelma) - matkan jälkeen piirros mielikuvasta ja halutessaan sai kertoa siitä - yksilötyönä jokainen sai täyttää kuolemaa käsittelevää monistetta (Liite 9). Väliin Anssi Tiittasen Enkeli-laulu ohjaajan esittämänä. - keskustelua teemasta kuoleman jälkeen - välillä taukojumppaa: Pää, olkapää, polvet, polvet, varpaat jne. 	<ul style="list-style-type: none"> - Kukaan ei maininnut kuolleesta perheenjäsenestä, miten hän liittyy perheeseen nyt. - mielikuvamatkan jälkeisestä hautajaispiirustuksesta puolet ryhmäläisistä halusi kertoa - keskusteluun kuoleman jälkeen - - teemasta osa osallistui aktiivisesti - taukojumppa oli paikallaan, kevensi tunnelmaa.

Muistot

Ikä	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
4–5-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Lattiakuva-menetelmällä pidettyhartaus kuolemasta - luettiin Knisterin kirja Lupaus on lupaus - jokaisesta piirrettiin lattialla paperille ääri-viivahahmot. Lapset piirsivät hahmon sisään (pää, jalat, aivot, vatsa, sydän), missä kohdassa tuntuivat erilaiset tunteet esim. suru, ikävä, turvattomuus ja vihaisuus. -ryhmä päätettiin ulkoiluun. 	<ul style="list-style-type: none"> - Yksi lapsista ei halunnut olla mallina ääri-viivahahmolle. Hän piirsi itse kuvansa. Muut lapset mielellään mukana. - 2 poikaa koko ryhmän ajan leivottomia, heidän oli vaikea keskittyä toimintaan, olivat hetken aikaa jäähyllä, kirjan luvussa pystyivät olemaan mukana.
6–8-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Alkulaulu, tunnerivi ja suruliinan ripustaminen - piirustustehtävä, mitä teitte yhdessä äidin/isän kanssa. - ulkoilua - muistoesineen muovailua darvi-massasta, 	<ul style="list-style-type: none"> - Jokainen piirsi kivoja muistoja yhteisistä tekemisistä vanhemman kanssa, yksi tytöistä ei halunnut näyttää kuvaansa muille - muovailu yhdelle pojista liian vaikea

	<ul style="list-style-type: none"> - luettiin Riitta Jalosen kirja Tyttö ja naakka-puu 	<ul style="list-style-type: none"> - piirustus ja/tai muovailu vietiin muistopöydille, äsken mainittu poika ei halunnut viedä mitään - kirja osalle lapsista liian pitkä, osa kuuntelu keskittyneesti
9–10-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Aloitettiin ulkoilulla ja kukkien keräämisellä - sisällä piirissä muutama toivelaulu - darvi-massasta muovailu aiheena muistot: mitä oli tehty äidin/isän kanssa yhdessä - siirtyminen kappeliin, jossa jokainen esitteli muistopöytänsä - ryhmän lopetettiin pihalla polttopallon pelaamiseen. 	<ul style="list-style-type: none"> - Muovailussa yhdellä lapsista käynnistymisvaikeuksia, mutta pääsi vähitellen mukaan - levottomuutta pojilla, päädyttiin ”kirjeen kirjoittaminen kuolleelle läheiselleni” –toiminnan tilalla lähtemään kappeliin - muistopöydän esittelyssä jokainen mukana, koskettava tilanne kaikille
11–14-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Aloitettiin ulkona tunnepantomiiimilla, jossa jokainen esitti pantomiimesityksenä jotain tunnetta ja muut arvasivat, mistä tunteesta oli kysymys - kappeliin, jossa jokainen esitteli muistopöydän. Keskustelua muistamistaavoista, hautajaisista, haudalla käymisestä jne. - ryhmäläiset hakivat luonnosta kuvan tai kiven, jonka toivat muistopöydälle. Tilanne päätettiin rukoushetkeen. - sisälle siirtymisen jälkeen yksilötehtävänä jokainen täydensi monisteen (Liite 9), joka liittyi vanhemman muistelemiseen - päätteeksi kuunneltiin tarina sairaalakäynnillä olemisesta ja hautajaisista, jonka jälkeen laulu Kultasiivin ohjaajan esittämänä 	<ul style="list-style-type: none"> - Tunnepantomiiimi olisi voinut toimia sisällä paremmin - ympäristön vaihdos hyvä - kappelissa nuoret kunnioittivat toistensa tärkeää hetkeä - Kultasiipi –laulesitystä ja kertomusta nuoret kuuntelivat tarkasti

Mitä odotan tulevaisuudelta?

Ikä	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
4–5-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Aluksi leikittiin - luettiin Weitz & Battutin kirjaa Kuinka pikku elefantti selvisi suuresta surusta? - keskustelua tärkeistä ihmisistä, sukulaisista, hoitajista ym. - kuvakollaasi: Aiheena, miten selviän suuresta surusta, ikävästä, pahasta olost. Lehdistä leikattiin kuvia turvasta, toivosta, hyvästä mielestä jne. Kuvat liimattiin ääriivivahahmon ympärille, jonka jälkeen kollaasit vietiin muistopöydälle -päätteeksi ulkoiltiin yhdessä 	<ul style="list-style-type: none"> - Suunnittelusta pitää olla valmis luopumaan tilanteen mukaan, hetkestä kiinni ottaminen - kaksi pitkää työskentelyä päivässä on pienille liikaa, iltapv oli vaikea - ryhmän toiminnasta ja ajatuksista tietoa paremmin vanhemmille esim. tuotosten esittelyn kautta - tarvittaisiin keskustelua ryhmän ohjaajan ja vanhempien kesken - väljä ohjelma antoi tilaa jutteluille ja leikeille
6–8-vuotiaat	<ul style="list-style-type: none"> - Alkulaulu, tunneviiva ja suruliina - lahjan tai jonkun asia piirtäminen/ tekeminen vanhemmalle - luettiin kirja Kerro minulle taivaasta - keskustelua, mihin ihminen kuolee ja entä jos toinenkin vanhempi kuolee - päätteeksi tunnelautapeli, jossa jokainen sai vuorollaan pyörittää hyrrää. Sillä kohtaa, mitä nuoli pysähdyttään osoitti, lapsi sai kertoa siitä tunteesta, mitä nuoli osoitti 	<ul style="list-style-type: none"> - Osa lapsista piirsi kukkia, joku kirjoitti kirjeen - ryhmässä tuntui pettymys yhden tytön perheen lähdettyä pois - hiljaisinkin lapsi puhui jo jonkin verran - vilkkain lapsi ei jaksanut keskittyä - kirjan lukeminen herätti keskustelua kuolemasta - osa pystyi hyvin keskittymään

		kirjan kuuntelemiseen, osa tuli levottomaksi: kirjojen tulisi olla lyhyempiä ja riittävän pienille suunnattuja - tunnelautapeli toimi - työskentelyn aluksi voisi olla enemmän tutustumisleikkejä
9–10-vuotiaat	- Tunnuslaulu: Kun on turva - esiteltiin edellisenä päivänä tehdyt muovailut, mitä oli vanhemman kanssa tehty yhdessä - kankaanpainantaa: leirikassi askarteluille ja piirustuksille. Laukun toiselle puolelle jokainen ryhmäläinen kirjoitti nimikirjoituksen ja toiselle puolelle painettiin kuvia. Jokainen sai kassinsa muistoksi leiriltä sekä tuohuksen, puhuttiin rukouksesta - mahdollisuus kirjoittaa esirukousaihe lapulle iltapäivän leirikirkkoa varten - ryhmä päätettiin sisaruspiiriin, jossa pidettiin toisia kädestä ja rukoiltiin yhdessä loppurukous	- Aika tuntui loppuvan kesken, vähitellen lasten oli helpompi puhua kuolemaan liittyvistä asioista - kankaanpainantaan ja nimien kirjoittamiseen kaikki osallistuivat innolla - muutama kirjoitti rukouksen
11–14-vuotiaat	- Alkuun Tähtöset –laululeikki - mielialajana ja jokainen asettui siihen kohtaan, mikä vastasi omaa mielialaa - laulu: Katson sinun kättesi töitä, --- mahdollisuus kirjoittaa esirukousaihe leirikirkkoon - mielikuvamatka tulevaisuuteen, musiikki soi taustalla ja jokainen sai miettiä, millaista elämä olisi kolmen vuoden päästä. Mielikuvasta tehtiin piirustus - ryhmä päätettiin siivoukseen ja loppurukoukseen	- Laululeikki toi rentoutta - esirukousten kirjoittamisessa korostettiin sitä, että Isä Jumala kuulee rukoukset, vaikkei osaisi pukea rukousta sanoiksi, yksi kirjoitti

5.6.4 Vanhempien ryhmät

Vanhemmille oli kaksi ryhmää. Ikäjakamat noin 30–50 vuotta. Molemmissa ryhmissä oli sekä miehiä että naisia. Teemat olivat samat kuin lasten ryhmissä.

Teidän perhe

Ryhmä	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
Ryhmä 1 8 henkeä: 6 naista, 2 miestä	- Aluksi ohjaajat puhuivat luottamuksellisuudesta ryhmässä - ryhmäläistä pyydettiin kertomaan omasta menetyksestään, kuka oli kuollut, mihin ja milloin - keskustelua, miksi perhe oli tullut lasten kanssa leirille ja mitä odotuksia heillä oli.	- Sisältö muodostui vuorovaikutukselliseksi keskusteluksi teemasta - avoin ja kipeitäkin asioita esille nostava ryhmä - itkua yllättävän vähän, naurua paljon

Ryhmä 2 9 henkeä: 7 naista, 2 miestä	- Esittäytyminen - ohjaaja piti pienen juonto- ja virikepuheen- vuoron, jonka jälkeen oli yhteiskeskustelua.	- Ryhmäläiset puhuivat spontaanisti ja toinen toisilleen - ryhmäläiset olivat odottaneet tätä tilannetta joku jo useamman vuoden - tunnelma luottavainen
---	--	--

Suru – miltä tuntuu?

Ryhmä	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
1	- Ryhmän keskellä olevalle pöydälle kukkia, kynttilän ja nenäliinoja - ryhmä alkoi ohjaajan suruun liittyvällä alustuspuheenvuorolla - johdannon jälkeen keskustelua teemasta	- Ryhmä työsti yhdessä kysymyksiä - johdannon jälkeen vaikeita asioita "pöydälle"
2	- Varsinaisen surun käsittelyä - keskustelun käynnisti eräs ryhmäläinen, joka kertoi näkemästään unesta	- Spontaania keskustelua - yksityiskohtaiset puheenvuorot kuolemien tapahtumista - mukana pari henkilöä, joille ryhmä mahdollisti puhumisen ensimmäistä kertaa

Muistot

Ryhmä	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
1	- Aluksi ohjaaja piti pienen johdantopuheenvuoron liittyen muistoihin: Mikä on oma "timanttisi", mitä arvokasta sai kuolleelta puolisolta - pohdintaa, mitä haluaa "säilyttää" kuolleesta lapsilleen sekä konkreettisesti että abstraktimmin esim. tunne- ja luonneasioita.	- Muistojen konkreettisuus (valokuvat, muistikuvat) herätti keskustelua, mitä kipeitä asioita voi olla suhteessa muihin lähiomaisiin esim. kuolleen puolison omiin vanhempiin - ryhmä tuki toisiaan ja jakoi keskenään hauskoja muistoja ja satumuksia
2	- Aloitettiin kysymällä, jäikö edellisessä aamupäivän kokoontumisessa jokin asia sanoittamatta - teeman esittely: muistot, suru ja miltä tuntuu? - ohjaaja käynnisti keskustelun hautapaikan ja hautatapojen merkityksestä (arkku, uurna, tuhkansirottelu ym.) - jatkettiin keskustelua ryhmäläisten näkemistä unista, ne ryhmäläiset saivat kertoa unistaan, jotka edellisellä kerralla eivät ehtineet.	- Ryhmä kulkee tasapainoisesti: kaikki ovat mukana.

Mitä odotan tulevaisuudelta?

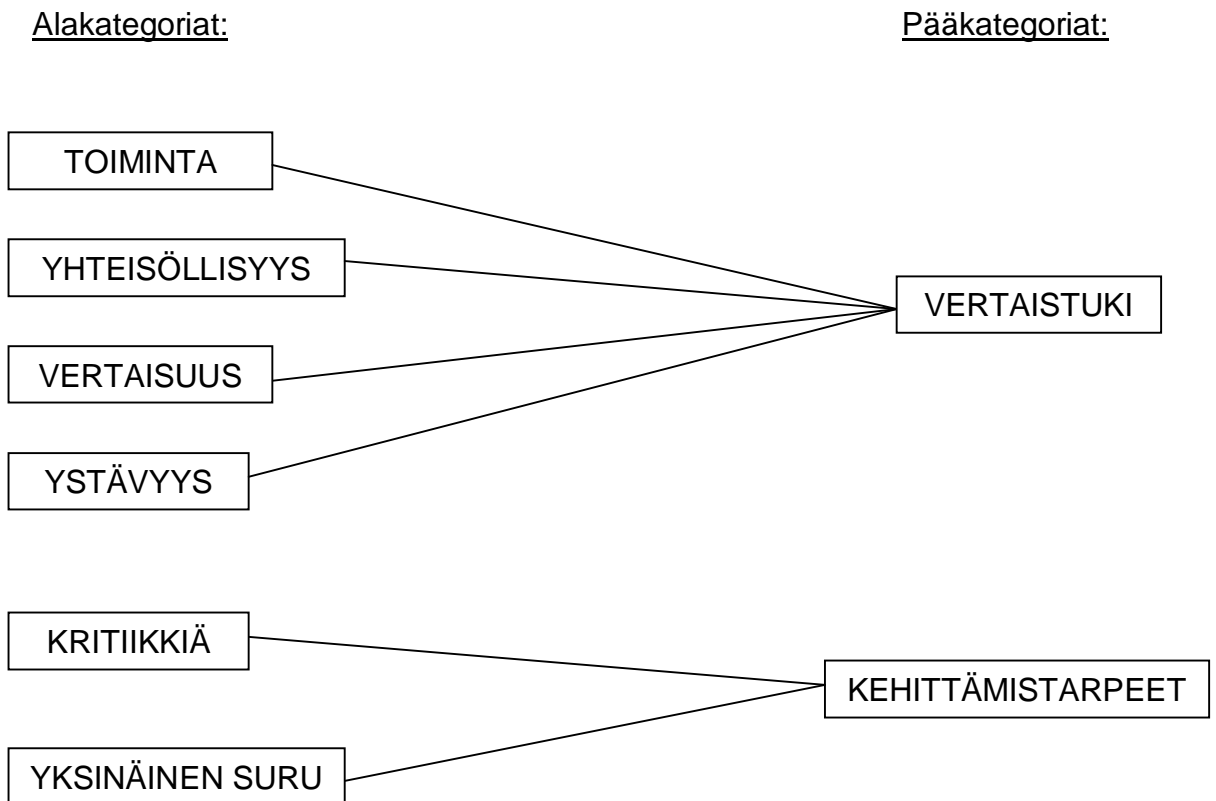
Ryhmä	Ryhmän valmistelu ja sisältö	Ohjaajien kommentit
1	<ul style="list-style-type: none"> - Alkuun ohjaajan johdanto, jossa kerrottiin eri kulttuurisista tavoista, miten tukea toinen toistaan surussa - kysymys, miten kukin on saanut tukea lasten kanssa olemiseen ja omaan jaksami- seensa? - keskustelua erityisesti pojista, jotka olivat menettäneet isänsä, ja jotka kaipasivat mieshenkilöä elämäänsä - keskustelua kummien "käytöstä" lasten kasvatuksen tukena - ryhmäläiset antoivat toisilleen ohjeita surun läpikäymiseen kuten esim. kirjoittaminen, musiikki, siivoaminen jne. - päätteeksi jaettiin jokaiselle Sirkku Ehon kirjan Lapsen suru (jaettiin kaikille leirin vanhemmille). 	<ul style="list-style-type: none"> - Tunnelma lämmin: lopuksi kaikki halusivat toisiaan
2	<ul style="list-style-type: none"> - Alkuun ohjaajan virikepuheenvuoro Mitä odotan tulevaisuudelta? - keskustelua nykyisistä asioista, kuten arjen pyörittämisestä, avuntarpeista ja siihen löytyneistä ratkaisuista - jaettiin kokemuksia, miten kukin oli selvinnyt erilaisista käytännön tilanteista. 	<ul style="list-style-type: none"> - Huumoria mukana ryhmässä - jolla oli pidempi aika kulunut kuolemasta, pystyi hienosti kannustamaan hiljakkoin menetyksen kokeneita

6 LASTEN, VANHEMPIEN JA OHJAAJIEN KOKEMUKSET LEIRILTÄ

6.1 Lasten kokemukset

Tämän tutkimuksen lähtökohtana oli tarkastella lasten ja vanhempien kokemuksia leiriltä. Lasten kokemuksissa esille nousivat heidän kokema vertaistuki sekä heidän ilmaisemat erilaiset kehittämistarpeet (Liite 9).

Suurin osa lasten palautteista käsitteli erityyppisesti ilmaistuna vertaistuen saamisen kokemusta. Vertaistukea saatiin eri muodoissa: toiminnassa, yhdessäolossa, vertaisuudessa ja ystävyydessä.

Erityyppiset *toiminnat* olivat leirillä yksi vertaistuen muoto. Erilaisia toiminnallisia menetelmiä käytettiin pienryhmissä, niiden avulla käsiteltiin vanhemman kuolemaan liittyviä asioita. Leikkiminen ja pelaaminen koettiin antoisina ”kivointa oli sulkapallon pelaaminen vapaa-ajalla”. Mainintoja pidetyistä toimintamuodoista oli lasten palautteissa lukuisia. Piirtäminen, maalaaminen, muovailu ja kirjoittaminen olivat eniten mainintoja saaneet toimintamuodot (liite 10). Koko leirin yhteisissä tilanteissa oli myös käytössä toiminnallisia menetelmiä mm. lehdistä leikattujen kuvien valitsemista ja ne oli koettu myös hyvinä. ”Teimme kaikkea hauskaa”, lapset olivat suruleirillä kokeneet myös paljon iloa.

Kokemus yhdessäolosta oli monelle lapselle leirin parasta antia. ”Pidin saunasta, makkaranpaistosta ja tikkupullista”, perinteiseen leirielämään kuuluvat elementit olivat monen lapsen palautelomakkeessa mainittuja asioita. Keväinen kaunis luonto yhdistettynä nuotio-iltaan olivat vahva ja hoitava elämys.

Vertaisuuden kokemus toi helpotusta monen lapsen suruun. Helpottunut olo syntyi lasten havainnoista ”kun muillakin oli joku kuollut, enkä ollut ainoa”. Ko-

kemus samankaltaisuudesta, vertaisuudesta loi yhteenkuuluvuuden tunnetta sekä vähensi osaltaan erilaisuuden, yksinäisyyden ja vierauden kokemusta. ”Pidin siitä, että puhuttiin” oli monen kokemus, avoin pysähtyminen kuoleman kysymysten äärellä koettiin tukea antavana. Leirikeskukseen kappelin seinustoja kiersi jokaiselle kuolleelle vanhemmalle tehty pieni muistopöytä (liite 10), jolla oli valokuva kuolleesta äidistä tai isästä, muistoesine hänestä sekä leirillä lasten pienryhmissä tekemiä töitä. ”Pidin muistopöytien ja esineiden laitosta”. Muistopöydät loivat yhteydentunnetta kuolleeseen vanhempaan ja toinen toisiinsa. Myös nukketeatteri, jolla aloitettiin kaikki leirin yhteiset kokoontumishetket, tarjosi vertaisuuden kokemuksen (Liite 6). Samaistumalla nukketeatterin kahteen eläinhahmoon, jotka keskustelivat menetyksistään, surustaan ja selviytymisestään, lapset saattoivat prosessoida omia kokemuksiaan.

*Ystävyys*den kokemus toisten lasten kanssa oli ollut monelle lapselle leirin paras antia. Maininnat ”sain uuden kaverin”, ”ystävyyden” ja ”kaverit saunassa” kuvasivat lasten ystäväystymisen kokemuksia. Ystävyys oli voimia antava kokemus surun keskellä. Myös ohjaajat koettiin ystävinä.

Kritiikkiä saivat lapsilta muutamat leiriohjelmaan liittyvät seikat: mm. liian vähäinen vapaa-aika, hartaudet ja leikkipaikkojen vähäisyys. Lasten palautteissa kritiikkiä tuli liian kiireellisestä aikataulusta. Tämä vaatii huomioimista tulevaisuudessa. Ryhmien kestoa suhteessa vapaaseen aikaan on pohdittava palautteiden perusteella. Osa kritiikistä sisälsi positiivisen viestin yhdistettynä muutostoi-veeseen, esimerkiksi ”ryhmät kestivät liian vähän aikaa”, vastaaja kaipasi siis pienryhmille pidempää kestoa. Kommentti ”en pitänyt hartaushetkistä” haastaa työntekijät paneutumaan hartauksien sisältöihin, esitystapoihin, kestoihin sekä hartauksien määriin. Hartauksien kohdalla tätä lapsen vastausta voidaan arvioida aikuisten ja ohjaajien puolelta tulleeseen samantyyppiseen palautteeseen, jossa valitettiin sitä, että kaikissa hartauksissa ei riittävästi huomioitu lapsia.

Vastaus kysymykseen, mistä leirillä en pitänyt, tuotti myös palautteen ”en pidä pojista” ja ”toiveena, että pojat eivät kiusaa”. Tyttöjen ja poikien väliseen keskinäiseen kanssakäymiseen on ohjaajien kiinnitettävä jatkossa huomiota. Pohdittavaksi tulee myös mahdollisuus järjestää erikseen tyttöjen ja poikien ryhmiä.

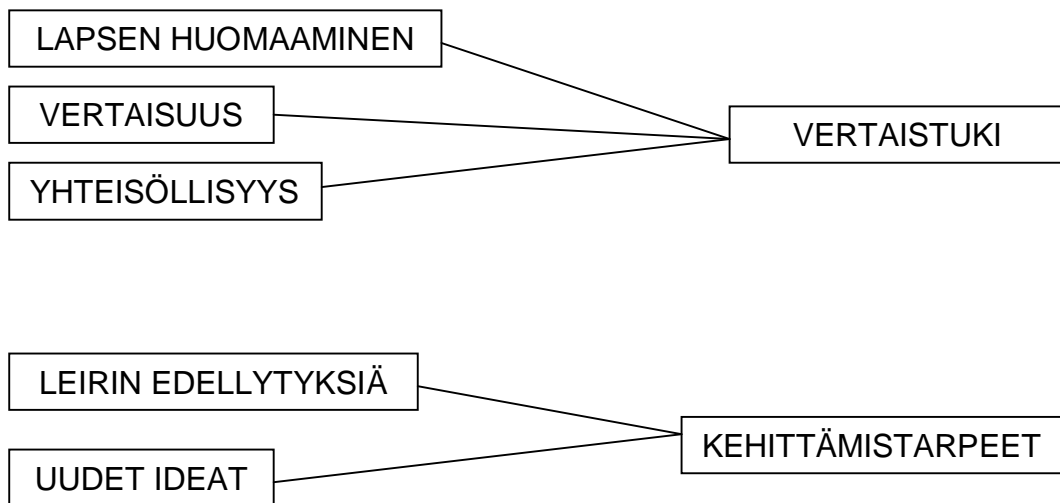
Yksinäinen suru kuvastui muutaman lapsen vastauksista. ”Kuolemasta puhuminen ja kirjoittaminen oli idioottimaista” ja leirillä ”mikään ei tuonut helpotusta suruuni”. Vastauksissa tuli esiin lohduttomuus, yksinäisyys ja vihan tunteet. Yksinäisen surun ilmaukset ja kritiikki olivat työntekijöille tärkeitä palautteita ilmaistamaan, missä kohden on tarve kehittää leiriä. Puhutaanko lasten ryhmissä riittävästi esimerkiksi kielteisten tunteiden kuulumisesta suruun?.

Lasten palautteiden perusteella voidaan sanoa, että leiri tarjosi lapsille monimuotoisen vertaistuellisen kokemuksen. Suurin osa lasten palautteista käsitteli erityyppisesti ilmaistuna juuri vertaistuen saamista. Kriittisten palautteiden ja yksinäisen surun palautteiden pohjalta syntyvät leirin kehittämistarpeet. Muuttamalla lapsella mikään ei ollut tuonut leirillä helpotusta. Yksinäisen surun kohtaamiseen on vastaisuudessa tärkeää kiinnittää huomiota.

Kysymykseen ”Mikä seuraavista kasvojen ilmeistä kuvaa parhaiten koko leiriä” vastasi 14 lasta 16:sta (kaksi tyhjää). Leirikokemus oli suurimmalle osalle lapsista (75 % vastanneista) joko erittäin myönteinen tai myönteinen. Kaksi leiriläistä valitsi kasvojen ilmeeksi suoran viivan, joka kuvaa en osaa sanoa -mielipidettä. Jotkut olivat valinneet kaksi vaihtoehtoa, mutta kukaan lapsista ei valinnut suupielet loivasti tai jyrkästi alaspäin olevia kasvojen ilmeitä. Tässä kysymyksessä kahden lapsen tyhjiin vastauksiin saattoi syynä olla se, etteivät vastaajat olleet huomanneet kääntää toista palautelomakkeen sivua esiin, sillä toisen sivun kaikki kysymykset olivat heillä ilman vastauksia.

6.2 Vanhempien kokemukset

Vanhempien vastausten pohjalta esille nousivat samat pääasiat kuin lapsilla: vertaistuki ja kehittämistarpeet. Olennaisin ero lasten vastauksiin oli, ettei vanhemmista kukaan ilmaissut kokevansa sen kaltaista yksinäistä surua kuin muutama lapsi ilmaisi ja johon mikään leirillä ei olisi tuonut helpotusta.

Alakategoriat:Pääkategoriat:

Vertaistukea vanhemmat olivat kokeneet kolmessa eri muodossa: lapsen huomaamisessa, vertaisuudessa sekä yhteisöllisyydessä. Kehittämistarpeet ilmenivät leirin edellytysten pohdinnoissa sekä uusina ideoina.

Lapsen huomaaminen ilmaisi niitä vanhempien kokemuksia, jotka koskivat lapsia. Helpottavina oli koettu pidempään leskenä olleiden kokemukset ”vanhempien leskien kokemukset erityisesti lasten selviytymisestä” olivat antaneet toivoa ja tukea. ”Kiitos, kun autoitte lastani ja saitte minut ymmärtämään, mitä lapseni tuntee ja kokee. Saitte minut näkemään lapseni uusin silmin surun keskellä. Saitte minut havahtumaan ”unesta” ja nyt ehkä pystyn auttamaan lapsiani enemmän”. Leiriohjelmaan kaivattiin myös ”vähän enemmän tiedon jakamista lasten surusta”.

Vertaisuus kuvasti vanhempien kokemusta siitä, miten tukea antavaa oli, kun moni muukin tuntee ja ajattelee samalla tavalla kuin itse: ”muilla paljon samoja iloja” ja ”sai kuulla, että oma suru on yhtä tärkeä kuin toisten”. Kokemukset olivat usein samankaltaisia. Uusien näkökulmien ja neuvojen saamista pidettiin tärkeänä. Samankaltaisessa elämäntilanteessa olevien kesken rohjettiin sanoa sellaisia asioita, joita ei rohjeta ääneen sanoa oman tukiverkoston keskellä. ”Se, että jokainen ymmärtää, miksi kesken laulun itkee silmät päästään”. Pienryhmässä surun eri ”vaiheiden” jakaminen oli koettu tärkeänä.

Yhteisöllisyys kuvasti kokemusta yhteydentunteesta koko leirijoukon kanssa. Yksi leiriin olennaisesti kuuluva asia oli yhdessä ruokaileminen lukuisia kertoja päivässä: pidin ”yhteishengestä ja vapaasta keskustelusta myös aterioilla”, kuvasi yksi vanhempi kokemustaan. Toinen leiriin olennaisesti kuuluva ohjelma oli makkaranpaisto leirinuotiolla. Vanhempien leiripalautteissa oli lukuisia näihin kahteen toimintaan liittyviä ilmauksia. Kolmas leirielämään kuuluva toiminto, yhteislaulut, oli koettu myös yhteyttä luoviksi.

Leirin edellytyksiä kuvasivat ilmaukset, jotka kertoivat leirin ilmapiiristä: avoimuutta ja luottamuksellisuutta pidettiin merkittävinä. ”Positiivinen ilmapiiri, vaikka aihe kaikille vaikea” ja ”hyväksyvä ja tasavertainen ilmapiiri” kuvastivat näitä vanhempien kokemuksia. Myös leirin suunnittelu ja hyvät resurssit nähtiin tärkeinä: ”ohjaaja ihailtavan runsaasti” ja ”suurkiitos hyvistä järjestelyistä”.

Uudet ideat olivat vanhempien parannusehdotuksia leirin ohjelmaan. Eniten tuli ehdotuksia aikataulun muokkaamiseen väljemmäksi: ”en pitänyt kiireestä ja kellon jatkuvasta tarkkailusta”. Moni toivoi enemmän aikaa pienryhmätyöskentelyyn: ”aikuisille pidemmät ryhmät, jolloin lapsille olisi ollut leikkejä ja pelejä”

Konkreettinen, ehdotus, että kaikilla leiriläisillä olisi nimilaput rinnassa, jotta tutustuminen helpottuisi. Ossi-Orava ja Pina-Puputti näytelmään toivottiin, että molemmilta olisi kuollut toinen vanhempi (näytelmässä Ossi-Oravalta oli kuollut isoisä).

”Yhteisten tilaisuuksien alut venyivät aikataulustaan”

”Enemmän vuorotellen puhumista, että olisi saanut sanoa sanottavansa”

Vanhemmilta tulleet uudet ideat antavat leirin ohjaajille tärkeää palautetta ja kehittämisajatuksia uusia leirejä varten. Merkittävä kehittämisidea on jatkotapaamisen ehdotus: ” 1 pv kevät/syksy olisi hyvä. Jatkotapaaminen 6 kk:n päästä”. Seurantakerran odottaminen puolen vuoden päästä voisi olla erittäin tukea antava tekijä surun keskellä. Leirillä alkaneet tuttavuudet ja ystävyudet saisivat myös vahvistusta, kun tiedossa olisi jatkotapaaminen.

6.3 Ohjaajien kokemukset ja kehittämisideat

Ohjaajien kokemukset koostuivat oman pienryhmän kanssa työskentelystä, leirin yhteisistä kokoontumisista, työparin kanssa parityön tekemisestä sekä koko leirin työntekijäjoukon kanssa työskentelystä. Suurimmalle osalle työntekijöistä tämä oli toinen lapsiperheiden suruleiri ja monen kokemus oli, että ensimmäisen kerran jännittäminen oli ollut suurempaa kuin tällä kerralla ja tämä toi vapautumisen tunnetta.

Suuren leirin organisointi koettiin onnistuneeksi, mutta leiriläisten lukumäärä oli nyt ääri rajoilla. Tällä leirillä monella oli työntekijällä kokemus, että lasten ryhmien ohjaaminen oli haasteellista, huolimatta siitä, että työntekijät olivat kokeneita ryhmien ja leirien ohjaajia. Leiriohjelman aikatauluun tulee kiinnittää myös jatkossa huomiota: ”kaksi pitkää kokoontumista päivässä on pienille liikaa, iltapäivä oli vaikea”. Ryhmänohjaajille oli vaativaa löytää kontakti niin hiljaisiin kuin vilkkaisiin lapsiin: ”omat ryhmänvetotaidot koetuksella” ja ”on hyväksyttävä, ettei kaikkiin lapsiin ja aikuisiin saa hyvää kontaktia” kuvasivat muutaman ohjaajan kokemuksia. Jonkun ohjaajan havainto oli, että ”ryhmäläiset lähtivät hyvin ja aktiivisesti mukaan sekä piirtämiseen että lauluihin” ja ”nallejen (tunnekortit) tunteet löytyivät hyvin: kyynel, hymy, vihainen ilme - lisäksi lapset näkivät tunteiden ilmaisua toisissa leiriläisissä, myös aikuiset itkivät”.

Muutaman lasten ryhmän ohjaajan kokemus oli, että etukäteistietoa lapsista tarvittaisiin enemmän. Seuraavaan kertaan toivottiin lasten ryhmien ohjaajien ja lasten vanhempien välistä etukäteispuhelinkeskustelua. Tämän arveltiin lisäävän myös leirillä vanhempien ja lastenryhmien ohjaajien välistä kanssakäymistä: ”olen jäänyt miettimään suruleiristä, että meille lasten ryhmien ohjaajille tulee hyvin vähän tietoa ja palautetta vanhemmilta” ja ”keskustelu-aikaa tarvittaisiin ryhmän ohjaajien ja vanhempien kesken” kuvastivat näitä ohjaajien kokemuksia.

Palautelomakkeissa ei noussut esiin kysymys avioero-perheiden lasten tilanteesta, mutta itselläni kysymys heräsi. Eroperheiden lapsia on yhä enemmän, joltain heistä saattaa kuolla toinen vanhempi. Vanhempien avioerosta voi olla

kulunut pitkäkin aika ja jos eroperheen vanhemmista toinen kuolee, lapsi saattaa jäädä yksin surunsa kanssa. Lapsi kokee tällöin toisen ison menetyksen. Jos leirille on tulossa eronneiden vanhempien lapsi, jolta toinen vanhempi on kuollut, olisi hänen tilanteeseensa kiinnitettävä huomiota. Eloon jäänyt vanhempi tarvitsee eläytymiskykyä lapsen tilanteeseen. Hän voi erostaan huolimatta lähteä mukaan suruleirille lapsensa takia, vaikka erosta olisikin kulunut pitkä aika ja hänellä olisi jo uusi puoliso.

Ryhmien ohjaamisesta työntekijöiden kokemuksiä oli, että ”suunnitelmien tekeminen tärkeää, mutta suunnitelmista pitää olla valmis luopumaan tilanteen mukaan”. ”Tärkeää on hetkestä kiinni ottaminen”, kirjoitti eräs ohjaajista. Ryhmien sisällöistä ohjaajien palautteita oli mm., että ”perinteisistä leiriohjelmista on tärkeää pitää kiinni, kuten nuotiolla olost ja saunomisista”. Myös muistopöytien luona käymiset ja askartelujen viemiset sinne koettiin merkittävänä. Toiminnallisuus lasten ryhmissä on tärkeää. Raskaiden asioiden ja leikkimisen välille on tärkeää löytää sopiva suhde.

Leirin työntekijöiden välinen yhteistyö koettiin tukea ja voimia antavaksi: ”Jeesattiin hienosti toisiamme, yhteisesti kannettiin vastuuta”, ”mahtavaa tehdä tällaisella joukolla töitä, kun yleensä työ on yksinäistä puurtamista”. Yhteistyön ja suunnittelun aloittaminen ajoissa työparin kanssa koettiin tärkeänä. Ohjaajilta tuli ohjelmaan liittyviä konkreettisia ehdotuksia mm. ”ennakkotapaamisen yhteydessä voisi olla lapsen surusta luento tai vastaava”. Lapsiperheiden suruleiritö koettiin tärkeänä ja palkitsevana: ”tärkeää tarjota vertaistukea ja mahdollisuutta löytää samanlaisen kokemuksen läpikäyneen ystävän”.

Vanhempien ryhmien ohjaajien palautteita:

Vanhempien ryhmien ohjaajien palautteista välittyi ryhmien toimivuus sekä avoin ja luottamuksellinen ilmapiiri: ”ryhmä oli yllättävän avoin ja kipeitäkin asioita esille ottava. Itkua oli yllättävän vähän ja vastaavasti aiheeseen nähden naurua oli paljon”, ”ryhmän tunnelma oli luottavainen”, ”ryhmäläiset tukivat toisiaan ja pystyivät jakamaan myös hauskoja muistoja ja sattumuksia”.

7 POHDINTA

7.1 Kehittämisehdotuksia

Lasten, vanhempien ja työntekijöiden kyselylomakkeiden vastauksien pohjalta nousi esiin erilaisia näkökulmia suruleirin kehittämiseksi. Lapsiperheiden suruleirin painopiste oli nimenomaan lapsen tukeminen hänen surussaan. Palautteiden pohjalta nousi seuraavia kehittämisehdotuksia:

- Leiriohjelman aikataulua väljennettävä, jotta leirillä ei olisi kiireen tuntua.
- Kaikilla leiriläisillä olisi hyvä olla etunimellä varustetut nimilaput rinnassa (nyt oli vain ohjaajilla). Se auttaisi kontaktien luomisessa ja toinen toisiinsa tutustumisessa.
- Lastenryhmien ohjaajien ja lasten vanhempien välistä yhteyttä tulisi vahvistaa. Lastenryhmien ohjaajat kaipasivat etukäteen enemmän tietoa ryhmäänsä tulevista lapsista. Tämä voisi tapahtua ohjaajan ja vanhemman välisessä puhelinkeskustelussa ennen leiriä. Ohjaajan ja vanhemman välille syntynyt kontakti ennen leiriä auttaisi ohjaajia pienryhmien suunnittelussa ja helpottaisi ryhmien ohjaamista leirillä. Se voisi mahdollistaa luontevaa keskustelua lapsen tilanteesta vanhempien kanssa leirin eri tilanteissa.
- Tiedon jakamista vanhemmille lapsen suruprosessista ja lapsen tukemisesta surussa on syytä lisätä. Tämä voisi tapahtua alustuksen ja keskustelun muodossa leirin etukäteistapaamisessa tai leirillä ohjelmien alkuvaiheessa. Leirillä vanhempien ryhmien yhden kokoontumiskerran teema voisi olla lapsen tukeminen surussa. Tämä kerta voisi olla esimerkiksi kolmas ryhmäkokoontuminen, jota ennen vanhemmat olisivat jo saaneet jakaa toistensa kanssa omia surukokemuksiaan.

Pienryhmien toiminnan kehittämisideoita:

- Vanhempien pienryhmille toivottiin enemmän aikaa (esim. 2 h). Vastavasti lasten ryhmien kestoa voisi suunnitella ryhmän lasten ikäjakauman

perusteella. Lauantaipäivänä pienimmille riittäisi mahdollisesti vain yksi sururyhmä kokoontuminen (loppuaika vapaata leikkiä lastenryhmän ohjaajien kanssa)

- Lasten pienryhmien alkuun riittävästi ryhmäytymisleikkejä, jotta lasten tutustumien ja luottamus pääsisivät kehittymään. Nuorten ryhmien kesto voi olla lähes sama kuin aikuisten.
- Leirin aikataulun väljentäminen. Ensimmäisen illan ryhmää tulisi pidentää puolesta tunnista tuntiin, vähintään 45 minuuttiin, tutustumiselle on varattava riittävästi aikaa.
- Hartaushetket on hyvä suunnata lapsille sekä sisällöllisesti että kestoltaan. Sunnuntain aamuhartauden voisi yhdistää päivän jumalanpalvelukseen, jolloin aamun ohjelman voisi aloittaa ryhmillä.
- Lasten ja nuorten ryhmissä voisi vieraila joku nuori, joka kävisi kertomassa omasta surukokemuksestaan ja siitä selviytymisestä.
- Riippuen ryhmien ikä- ja sukupuolijakaumista seuraavilla leireillä, voisi tytöille ja pojille harkita myös omien ryhmien perustamista, etenkin alakouluikäisten lasten ryhmissä.
- Pohdittava, millä tavoin leirin pienryhmissä käsitellään vihan, syyllisyyden ja yksinäisyyden tunteita ja kokemuksia. Yhdessä voidaan miettiä, kuka on lapselle se aikuinen, jonka kanssa voi käydä näitä tunteita läpi.

7.2 Kehittämishankkeen arviointia

Kehittämishankkeen tarkoituksena oli tehdä näkyväksi suruleiritoiminta ja arvioida leirin merkitystä osallistujille. Tarkoituksena oli koota yhteen ohjelmalliset sisällöt lasten ja vanhempien pienryhmistä, yhteisistä kokoontumisista sekä koko leirin suunnitteluprosessista. Teoriaosuuden tarkoituksena oli keskittyä lapsen suru- ja traumaprosessiin ja se voi palvella leirille valmistautuvien työntekijöiden orientoitumista.

Työntekijöiden vastausprosentti oli 100, vanhempien vastausprosentti oli 76 ja lasten 57. Vastausprosentit olivat työntekijöiden ja vanhempien osalta erittäin korkeat ja lasten osalta melko korkea. Lasten vastausprosentin alhaisuuteen

saattoi vaikuttaa se, että vanhemmat täyttivät lasten kanssa lomakkeet yhdessä ja näin ollen sisarusten palautteet on saatettu merkitä samaan lomakkeeseen. Laadullisessa tutkimuksessa määrät eivät kuitenkaan ole olennaisia vaan tutkittavien ilmiöiden kuvaus.

Tämä oli toinen lapsiperheiden suruleiri Espoossa ja kokemus yhdestä kerrasta oli tiivistänyt työntekijöiden yhteistyötä: työntekijät antoivat ja saivat toisiltaan tukea. Leirin kokonaisuus toimi hyvin. Leirin työntekijäresurssit, 16 työntekijää, oli sopiva. Leiriläisten lukumäärän vähentämistä jonkin verran on syytä harkita: 49 leiriläistä, joista 32 lapsia, olivat leirikeskukseen tiloihin äärimmäinen maksimi. Kaikki mahtuivat, mutta esimerkiksi pienten lasten ryhmät olisi helpompi toteuttaa kuuden kuin kahdeksan hengen ryhmissä. Jos ryhmässä on lapsia, joilla on keskittymisvaikeuksia, heille pienempi ryhmäkokoo olisi parempi vaihtoehto.

Viikonloppuleirillä voidaan tarjota lyhytaikaista vertaistukea, joka mahdollisesti saattaa jatkua joidenkin kohdalla leirin jälkeenkin. Jos perhe tuntee tarvitsevänsä lisätukea, heitä tulisi ohjata tuen avun. Työntekijöiltä tuli ehdotus leirin ajankohdan siirtämisestä tulevaisuudessa syksyyn, silloin lasten ja perheiden mukaan lähteminen esimerkiksi seurakunnan tarjoamiin toimintoihin onnistuisi helpommin kuin kesää vasten, jolloin erilaiset kerhot ja vertaistukiryhmät eivät useinkaan ole toiminnassa. Etukäteen käydyt puhelinkeskustelut sekä leirin vastaavien ja lasten ohjaajien kanssa auttavat myös havaitsemaan paremmin ne perheet, joilla ei ole riittävästi tukea omassa lähiympäristössään.

Työntekijöiden motivoituminen sekä suruleiriin että kyselyyn vastaamiseen olivat hyvät. Ohjaajilla oli halu kehittää leiritoimintaa kirjaamalla tarkasti ylös kunkin pienryhmätoiminnan sisällöt. Näin saatiin kootuksi uutta materiaalia tulevia leirejä varten. Leirillä työskenteli 16 hengen työntekijäjoukko jakautuen miesnaistyöpareihin. Työntekijäjoukko oli moniammatillinen, koostuen lasten- ja nuorisotyönohjaajista, diakoniatyöntekijöistä, papeista sekä vapaaehtoistyöntekijöistä, jotka toimivat leirin mummina ja ukkina. Pitkäjänteinen noin 1,5 vuoden kestävä leirin valmistelu koettiin mielekkäänä. Ohjaajien moniammatillinen yhteistyö oli työntekijöille antoisaa.

Samankaltaisen elämäntilanteen, vertaisuuden, jakaminen toi sekä lapsille että aikuisille tukea heidän surussaan. Leirin pienryhmissä huomioidaan lapsen ikätaso surua käsiteltäessä. Lasten suremista käsittelevissä tutkimuksissa todetaan, että lapsi tekee surutyötään omalle kehitysvaiheelleen kuuluvalla tavalla. Lapsi käyttää mielikuvituksen, leikkiä, tarinoita jne. prosessoidessaan menetystä. Puhuminen voi olla lapselle vaikeaa ja siksi tarvitaankin erilaisia luovan toiminnan ilmaisukanavia surulle. Syvimmät ja vaikeimmat tunteet ovat todennäköisesti lähempänä ei-kielellisiä ilmaisutapoja. (Erkkilä 2003, 29; Dyregrov 1996, 13; Eho 2005, 9). Tätä prosessia lapset toteuttavat leirillä yhdessä toisten lasten ja aikuisten kanssa.

Perheiden kuolemantapauksista oli kulunut viidestä kuukaudesta viiteen vuoteen. Pitkään leskenä olleet saattoivat antaa rohkaisevia näkökulmia hiljattain kuoleman kokeneille perheille. Vertaistuen ohella leiri tarjosi osallistujille vahvan yhteisöllisyyden kokemuksen. Vaikka viikonlopun leiri onkin ajallisesti lyhyt, sen tukea antava vaikutus voi säilyä mielessä pitkään. Sen näkeminen, että meitä on näin monta, antoi tukea sekä lapsille ja aikuisille. Yksinäisyyden ja erilaisuuden kokemukset lievenivät.

Suruleirin etuna on yhteisöllisyyden kokemuksen lisäksi se, että leirille tulo on mahdollista pitkienkin matkojen takaa ja suurten taajamien ulkopuolelta. Harvaan asutuilla alueilla on vaikeaa lähteä joka viikko kokoontuviin sururyhmiin. Kun lapselta kuolee äiti tai isä, voi perheille tarkoitettu suruleiri olla sekä lapselle että aikuiselle merkittävänä tukena. Tällä leirillä kaikilta lapsilta oli kuollut toinen vanhempi. Lapsi kuuluu tällaisen menetyksen takia riskiryhmään ja vertaistuen tarjoaminen voi olla lapselle avuksi. Vanhemman kuolema herättää lapsessa moninaisia tunteita, joita voi olla vaikea käsitellä, esimerkiksi raivon, vihan, pettymyksen, hylätyksitulemisen ja lohduttomuuden tunteita. On hyvä pohtia, kuka on lapselle se turvallinen aikuinen, jonka kanssa hän voi käydä näitä tunteita läpi. Estynyt surutyö voi muodostua lapsen kehitykselle uhaksi. Lapsen tarpeet jäävät helposti sivuun ja joskus lapsen keino saada äänensä kuuluville on häiriköinti. Toisinaan taas lapsen huomaamatta jääminen voi johtaa masentumiseen. Molemmat ovat uhkia lapsen psyykkiselle kehitykselle, joilla taas on mo-

ninaisia vaikutuksia lapsen kehitykselle. Surutyön tukeminen on ennaltaehkäisevää mielenterveystyötä.

Myös vanhemman huolenpitiäminen itsestään ja tuen saaminen surun keskellä ovat tärkeitä sekä hänen itsensä että lapsen kannalta. Aikuisen oma jaksaminen luo edellytykset huomion kiinnittämiseen lapseen. Kun vanhemman ja lapsen välillä on vahva side, lapsella on silloin tilaa ilmaista suruun liittyviä tunteitaan ja ajatuksiaan. Avoin ja vahva yhteys on suuri voimavara sekä lapselle että vanhemmalle. Lapsiperheessä toisen vanhemman kuoleman jälkeen jäljelle jäävä perhe on edelleenkin perhe. Heitä yhdistää muisto menetetyistä vanhemmista ja he voivat olla toisilleen merkittävänä tukena.

Seurakunnat ovat 1970-luvulla käynnistäneet sururyhmiä läheisensä menettäneille aikuisille. Vasta 1990-luvun lopulla on alettu käynnistää lapsille omia sururyhmiä. Kehittämishankkeen tutkimuksessa havaittiin, että lapselle toi suurta helpotuksen tunnetta päästä mukaan lapsille ja perheille tarkoitetulle suruleirille. Lapset saivat nähdä, kuulla ja ymmärtää, ”että muillakin oli joku kuollut, enkä ollut ainoa”, kuten yhdessä lapsen palautelomakkeessa kirjoitettiin.

Verrattaessa Lappalaisen tutkielmaan (2006, 2,149) miesten tavoista ilmaista surua, havaitsin lasten tavoissa yllättäen samankaltaisuutta. Lappalainen toteaa, että mies arvostaa omaa herkkyyttään, mutta pelkää, että muut miehet tulkitsevat sen heikkoudeksi ja sitä mies ei halua liitettävän itseensä. Miehet valitsivat kolme itkun paikkaa: Luukut kiinni ”yksin itken”, Luukut auki ”minä uskallan itkeä missä vain” ja Kellari ”en muista itkinkö edes”. (Lappalainen 2006, 2). Samankaltaisia ilmaisuja löytyi myös lasten palautteista: osa lapsista purki avoimesti tunteitaan ja ajatuksiaan, osa lapsista piti surunsa visusti sisällään. Sukupuolen osuutta asiaan ei voitu tutkimuksessani selvittää, sillä vastauslomakkeissa ei sitä kysytty.

Kaksi leirillä olleen lapsen vanhempaa oli tehnyt itsemurhan. Uusitalo (2006, 327,328) on tutkinut itsemurhamenetyksen kokeneiden henkilöiden sopeutumista edistäviä ja haittaavia tekijöitä. Tutkimus on tehty aikuisten henkilöiden parissa, mutta joiltain osin tuloksia voidaan soveltaa myös lapsiin. Tutkimuksen mu-

kaan parhaimmat sopeutumisedellytykset olivat niillä itsemurhamenetyksen kokeneilla, joilla oli monia erilaisia sopeutumista edistäviä ulottuvuuksia elämässään (liite 11), esimerkiksi vahva sosiaalinen verkosto, lähipiiri, vertaistukiryhmät, ammattiapu. Tosiasioiden kohtaaminen mahdollisimman totuudenmukaisesti sekä tapahtumien käsitteleminen mahdollisimman avoimesti loivat myös myönteisiä edellytyksiä sopeutumiselle. Erityisen merkittäväksi nousi se, mitä tunteita surevat tunnistivat ja hyväksyivät suruunsa liittyviksi. Suruun sopeutumisen kannalta olivat kaikkien kielteisiksikin arvioitujen tunteiden salliminen tärkeää. Jos itsemurhamenetystä surevan päällimmäinen tunne jossain yhteydessä oli suuttumus ja viha, tunne oli aivan yhtä luvallinen kuin ikävä ja kaipaus. Uusitalon tutkimuksen tulokset ovat monessa kohden sovellettavissa myös muihin kuolemantapauksiin kuin itsemurhiin.

Suruleirin viimeisen päivän palautetilanteessa perheiden sopeutuminen ja eteenpäin suuntautuneisuus tulivat näkyviin leiriläisten valitsemien lehtikuvien valinnoissa: yhdessä tekemistä, herkkuruokia, kesää ja valoa. Yhden leiriläisen kommentti heidän perheen kuvasta: ”Tässä ovat meidän perheen pojat: suunta alkaa kirkastua.” Leiri oli toteuttamassa seurakunnan tehtävää kulkea Kristuksen esimerkin mukaisesti ihmisten rinnalla. Surua, kipua, pettymystä, vihaa, ikävää ja kaipausta ei kukaan voi ottaa toiselta pois, mutta näitä tunteita voi jakaa, silloin kokemukset ja tunteet ovat jaettua surua, eivät enää yksinäistä kipua. Läheisen ihmisen kuolema on elämän suurimpia menetyksiä. Suruun voi tuoda lohtua kokemus siitä, ettei ole surunsa kanssa yksin. Jakaminen ja vertaistuki ovat apuna ja vähitellen ”suunta alkaa kirkastua”.

LÄHTEET

- Adams, David W. & Deveau, Eleanor J. 1995. Beyond the innocence of childhood, volume 1. Factors Influencing Children and Adolescents' Perceptions and Attitudes Toward Death. Amityville, New York: Baywood Publishing Company, Inc.
- Arajärvi, Terttu 1988. Tasapainoinen lapsuus. Porvoo: WSOY.
- Dyregrov, Atle & Hordvik, Elin 1993. Sisarusten surutyö. Teoksessa Vaiettu suru. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 44–48.
- Dyregrov, Atle & Raundalen, Magne 1997. Sureva lapsi ja koulu. Tampere: Vastapaino.
- Dyregrov, Atle 1996. Lapsen suru. 3. painos. Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Eho, Sirkku, henkilökohtainen tiedonanto, sähköposti 15.10.2008.
- Erkkilä, Jaakko 2003. Milloin lapsen suru edellyttää ammatillista apua. Teoksessa Jaakko Erkkilä, Tiina Holmberg, Sirkku Niemelä & Hilikka Ylönen Surevan lapsen kanssa. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura, SMS-Tuotanto Oy, 30–32.
- Fiorini, Jody J. & Mullen, Jodi Ann 2006. Counseling Children and Adolescents through Grief and Loss. Illinois, USA. Research Press.
- Harmanen, Eira 1997. Sielunhoito sururyhmässä. Tutkimus ryhmänohjaajan näkökulmasta Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa. Helsinki. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuranjulkaisuja 207.
- Holmberg, Tiina 2003. Leikkiin on kirjoitettu lapsen surun sanat. Teoksessa Jaakko Erkkilä, Tiina Holmberg, Sirkku Niemelä & Hilikka Ylönen Surevan lapsen kanssa. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura, SMS-Tuotanto Oy, 57-95.
- Introspekt 2008. Lapsen suru – kun äiti tai isä kuolee. Viitattu 30.9.2008. <http://www.introspekt.fi/artikkelit/lsuru.html>.
- Katekismus. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi 1999. Helsinki.
- Kilpeläinen, Irja 1978. Samalle portille. Helsinki: WSOY.
- Kirkollisten toimitusten kirja 1.osa 2003. Kirkkopalvelut, Raamattutalo.

- Kolari, Tarja 2008. Perheterapeutti lapsen suruprosessissa sekä sururyhmän ja –leirin ohjaajana. Lopputyö erityistason perhe- ja pariterapiakoululupus 2005-2008.
- Kujala, Johanna 2007. Pro gradu tutkielma ”Sitä ei irrota suopa ei lipeä” – lapsena koettu vanhemman itsemurha. Helsingin yliopisto. teologinen tiedekunta, käytännöllisen teologian laitos.
http://www.teologia.fi/index.php?option=com_content&task=view&id=322&Itemid=59. Viitattu 17.11.2008.
- Kuolemansyytilasto, Tilastokeskus 2.11.2007. Viitattu 4.11.2008
http://www.tilastokeskus/etusivu/tilastot/Tilastot_aiheittain/Terveys/Kuolemansyyt_2006
- Kyngäs, Helvi 1999. Sisällön analyysi. Hoitotiede Vol. 11 no 1/-99, 3-11.
- Lasten virsi 2001, 6. painos. Helsinki: Lasten keskus Oy.
- Latvanen, Eila & Vanhanen-Nuutinen, Liisa 2003. Laadullisen hoitotieteen tutkimuksen perusprosessi: sisällönanalyysi. Teoksessa Janhonen, Sirpa & Nikkonen, Merja (toim.) Laadulliset tutkimukset hoitotieteessä. Helsinki: WSOY, 21–43.
- Lappalainen, Helka 2006. Pro gradu tutkielma ”Se on kova paikka” Miehin surutyö. Lapin yliopisto, Sosiaalityön koulutusohjelma.
- Lindqvist, Martti 2003. Surussa lapsen kanssa. Teoksessa Jaakko Erkkilä, Tiina Holmberg, Sirkku Niemelä & Hilikka Ylönen Surevan lapsen kanssa.. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura, SMS-Tuotanto Oy, 9–11.
- Moren, Riitta 1988. Käsitys kuolemasta muuttuu iän mukana. Teoksessa Peltola, Viika, Kivimäki. Surun lintu – lapsi kysyy kuolemasta. Tyttöjen Keskus, 13–17.
- Munnukka-Dahlqvist, Merja 1997. Selviytyminen traumaattisesta kriisistä. Suomen Punainen Risti.
- National Center for Posttraumatic Stress Disorder: PTSD in Children and Adolescents & Pediatric Emotional Distress Scale (PEDS). Viitattu 13.11.2008.
http://koti.welho.co/marhalla/_PTSD_lapsilla_ja_nuorilla_htmliku

- Niku Anne & Sarinko Emmi 2004. Yhdessä suru on helpompi kantaa. Opas lasten ja nuorten sururyhmien ohjaajille. Tuettu suru –projekti. Helsinki. Suomen Mielenterveysseura.
- Nummela, Irene, henkilökohtainen tiedonanto, puhelinkeskustelu 15.10.2008.
- Palonen, Kirsti 2008. Ensin sitä ei käsitä. Helsingin Sanomat 29.9., D1.
- Poijula, Soili 2002. Surutyö. Jyväskylä: Kirjapaja.
- Poijula, Soili 2007. Lapsi ja kriisi - selviytymisen tukeminen. Jyväskylä: Kirjapaja.
- Raundalen & Dyregrov 1997. Apua sureville lapsille – lasten sururyhmät. Teoksessa Dyregrov, Atle & Raundalen, Magne 1997. Sureva lapsi ja koulu. Tampere: Vastapaino.
- Saari, Salli 2003. Kuin salama kirkkaalta taivaalta - kriisit ja niistä selviytyminen. 3. uudistettu laitos. Helsinki: Otava.
- Seppälä-Mäkinen, Merja 2008. Henkilökohtainen tiedonanto, puhelinkeskustelu 3.10.2008.
- Stillion, Judith M. 1995. Gender Differences in Children´s Understanding of Death. Teoksessa Adams, David W. & Deveau, Eleanor J. 1995. Beyond the innocence of childhood, volume 1. Factors Influencing Children and Adolescents´ Perceptions and Attitudes Toward Death. Amityville, New York: Baywood Publishing Company, Inc.
- Uusitalo, Tuula 2006. Miten päästä yli mahdottoman? Narratiivinen tutkimus itsemurhamenetyksistä. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Kasvatustieteellinen tiedekunta.
- Väisänen, Leena 1999. Lapsen menetys: perheen suru ja toipuminen. Pohjautuu väitöskirjaan: Family grief and recovery process when baby dies. Helsinki: Kirjapaja.
- Vänskä, Tuija 2007. Perheiden surun kohtaaminen ja lasten sururyhmät. Helsinki. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Diak Etelä, Helsinki. Sosiaalialan koulutusohjelma.
- Virsikirja 2007. Suomen Evankelis-luterilaisen Kirkon virsikirja.4.painos. Helsinki: Kustannus Oy Arkki
- Virtanen, Leea 1988. Suomalainen kansanperinne. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ylönen, Hilikka 2003. Kuljettiin siniseen puutarhaan – Satu ja todellisuus lastenkirjoissa. Teoksessa Jaakko Erkkilä, Tiina Holmberg, Sirkku Niemelä & Hilikka Ylönen Surevan lapsen kanssa. Helsinki: Suomen Mielen terveysseura, SMS-Tuotanto Oy, 127-162.

Lasten suruleiri

perheille

23.-25.5.2008

Leiri on tarkoitettu alle 15-v. lapsille, jotka ovat menettäneet perheenjäsenensä. Leirille osallistutaan vanhempien tai huoltajan kanssa, paikkana Hvittorpin leirikeskus Masalassa Kirkkonummella

Surua ja kuolemaa käsitellään ikäryhmittäin; leikkien, piirtäen, eri tavoin toimien ja keskustellen. Jokaisessa ryhmässä on mies- ja naisohjaaja.

Aikuisille on oma keskusteluryhmä, alle 4-v. lastenhoito.

Hinta 25 €/aikuiset, 13 €/4-14-v., alle 4 v. ilmaiseksi.

Mukana on seurakuntien lapsi-, nuoriso- ja diakoniatyöntekijöitä sekä pappeja.

Tiedustelut ja ilmoittautumiset maaliskuun loppuun mennessä:

diakonissat Kaija Aspholm 040 533 9593 tai Maria Laulaja 040 537 6854.

Leirin järjestää Espoon seurakunnat.

LIITE 2: Kirje leiriläisille ja ohjelma

ENNAKKOTAPAAMINEN

Tervetuloa Lasten suruleirille Hvittorpin leirikeskukseen **23.-25.5.2008**.

HVITTORP

Leiriin liittyy yhteinen (lapset / nuoret ja aikuiset) ennakkotapaaminen **24.4.2008 klo 18-20** Espoon seurakuntien LASTENKAPPELISSA os. Leppävaarankatu 7 B (Sellossa), missä voileipä+ mehutarjoilu. (Kartta liitteenä)

Ennakkotapaamisessa tutustumme toisiimme ja kerrotaan viikonlopun kulusta.

Leiri alkaa klo 17.00 ruokailulla ja majoittumisella, myöhemmin perjantaina on vielä iltapala ja sauna klo 20 alkaen. Tarkempi ohjelma annetaan leirille tullessa. Kotiin lähdetään sunnuntaina klo 14.30.

Tarvitessasi kuljetusta, ota yhteyttä Kaija Aspholmiin 040 533 9593 tai Maria Laulajaan 040 537 6854.

TARVITTAVAT VARUSTEET

- sisäkengät / tossut
- ulkoilugarusteet, sää huomioiden
- omat lääkkeet
- saunomisvälineet
- omat lakanat ja pyyhkeet
- lämmintä vaatetta (tiloissa koneellinen ilmastointi)
- kuva ja pieni esine, joka liittyy kuolleeseen läheiseenne laitettavaksi muistopöydälle

Leirin osanottomaksusta tulee kotiin lasku, joka tulee maksaa eräpäivään mennessä. Jos teille tulee voittamaton este osallistua leirille, niin ilmoita siitä mahdollisimman pian.

Lisätietoa leiristä saat soittamalla Marialle tai Kaijalle. Puhelusi ohjautuessa vastaajaan, Espoossa 10.4.2008,
Kaija Aspholm

Leirin ohjelma

Perjantai 23.5.2008

klo

- 17–18.00 Ruokailu ja majoittuminen
- 18.00 Tutustuminen
- 19.00 Iltahartaus
- 20.00 Sauna, iltapala

Lauantai 24.5.

klo

- 8-9.00 Aamiainen
- 9.00 Aamuhartaus ja orientaatio
- 9.30–11 Ryhmät (1,5 h)
- 11.30–13.30 Lounas
ulkoilu/päivälepo
- 14.30 Välipala
- 15-16.30 Ryhmät (1,5 h)
- 17.00 Päivällinen
- 18.00 Iltahartaus
- 19.20 Iltahartaus
- 19.30 Sauna, iltapala

Sunnuntai 25.5.

klo

- 8-9.00 Aamiainen
- 9.00 Aamuhartaus
- 9.30-11 Ryhmät
- 11.00 Yhteinen hetki
- 11.30 Lounas
Pakkaaminen
- 13.30 Jumalanpalvelus
- 14.00 Välipala, kahvi
Kotiinlähtö

LIITE 3: Palautelomake aikuisille

Lasten suruleiri perheille Hvittorpissa 23.-25.5.08

Palautelomake aikuisille:

Täytetään nimettömänä.

1. Oman pienryhmäni kokoontumisessa antoisinta oli ...
2. Kaikkien leiriläisten yhteisissä kokoontumisissa pidin ...
3. Leirillä en pitänyt ...
4. Lisäksi olisin toivonut ...
5. Muuta palautetta leirin ohjaajille...
6. Leirin jälkeen, jos mieleesi tulee vielä jotain palautetta, laita sähköpostia osoitteella tarja.huttunen@esponseurakunnat.fi

Kiitos vastauksistasi!

LIITE 4: Palautelomake lapsille

Lasten suruleiri perheille Hvittorpissa 23.-25.5.08

Palautelomake lapsille (voi täyttää yhdessä vanhemman kanssa)

1. Oman pienryhmäni kokoontumisissa pidin siitä, että ...
2. Kaikkien leiriläisten yhteisissä hetkissä pidin eniten ...
3. Leirillä en pitänyt...
4. Mikä on tuonut helpotusta suruusi täällä leirillä?
5. Mitä haluaisit vielä sanoa ...
6. Mikä seuraavista kasvon ilmeistäistä kuvaa parhaiten koko leiriä:

(viisi kasvokuvaa:

nro 1: Suupielet jyrkästi alaspäin

nro 2: Suupielet loivasti alaspäin

nro 3: Suu suora viiva

nro 4: Suupielet pienessä hymyssä

nro 5: Suupielet isossa naurussa

LIITE 5: Kyselylomake työntekijöille

Hei Leirityötoveri!

Olen valmistelemassa Hvittorpin lasten suruleiristä 23.-25.5.08 opinnäytetyötä Diakin koulutukseen (sairaanhoitajan ammattikorkeakoulututkinto, muuntokoulutus Helsingin diakonissalaitoksella). Työni aihe on ”Lasten suruleiri kuoleman kohdanneiden lasten ja heidän perheidensä tukena”.

Tärkeää on saada kirjattua ryhmienne toiminnallisten tuokioiden sisällöt ja niissä käytetyt menetelmät esimerkiksi luetut tekstit, musiikit, leikit, piirustus- ja askartelutehtävien aiheet yms. **Kirjaa** siis ryhmän sisältö sekä **arviosi** siitä, kuinka sisällöt ja menetelmät toimivat. Esimerkiksi mikä auttoi ryhmässä mukaan lähtemistä, mikä auttoi puhumaan, miten toimi ryhmäläisten keskinäinen vuorovaikutus, mikä tuki surusta tai kuolemasta puhumista tai tunteiden ilmaisemista, mikä oli ryhmän tunnelma? Myös omien kokemusten ja tunteiden kirjaaminen on tärkeää. **Lyhyesti: mikä toimi ja miten, mikä kaipaisi kehittämistä edelleen, mitkä elementit leirissämme tukivat lapsia ja aikuisia heidän surusaan?**

Leirin päätteeksi leiriläisiltä (lapsilta ja aikuisilta) kerätään leiripalaute, josta saamme tietoa heidän kokemuksistaan. Kaikki palautteet kerätään leiriläisiltä nimettöminä ja niitä käsitellään luottamuksellisesti. Vanhempien palautelomakkeessa kerrotaan, että palautteita käytetään suruleiritoiminnan kehittämiseen ja että valmistan samalla leiristä opinnäytetyöni, joka julkaistaan myöhemmin kirjallisena.

Tulevia leirejämme ajatellen niin meille entisille kuin uusillekin leirinohjaajille on kehittävä, jos saamme koottua yhteen leirin sisällöllisen materiaalin, työntekijöiden arviointitoteutuneesta sekä yhteenvedon leiriläisten palautteista. Kun teemme näkyväksi nykyisen toiminnan, voimme sen avulla kehittää tulevaa suruleiritoimintaa mahdollisimman hyvin osanottajia tukevaksi toiminnaksi.

Espoossa 27.4.2008

Terveisin työtoverinne

Tarja Huttunen

Kyselylomake (voitte vastata yhdessä työparinne kanssa)

Ohjaajat: _____
 Ryhmän nimi (yhdessä keksitty/ohjaajan antama) _____
 Ryhmän ikäjakauma _____
 Ryhmäläisten määrä yht. _____
 Tyttöjä/Naisia: _____ Poikia/Miehiä: _____

1. Kokoontuminen, perjantai-ilta (klo 18.30-19.00)

Kirjaa ryhmän kulku (mitä toiminnallisia menetelmiä käytitte: kertomukset, tarinat, musiikki, laulut, piirustus/maalaustehtävät, muovailut, leikit, askartelut ym.)

Arvioikaa lyhyesti **jokainen** käyttämänne toiminnallinen **menetelmä erikseen**. Kirjaa ryhmäläisiltä saatu tai havaittu palaute. Miten menetelmä vaikutti ryhmäläisten keskinäiseen vuorovaikutukseen, miten se auttoi surun käsittelyssä, mikä oli tunnelma jne. Kirjaa ryhmäläisten viestejä, kirjaa myös omia tuntemuksiasi ja ajatuksia.

2. Kokoontumiskerta lauantai-aamu klo 9.30 – n. 11.00 (n. 1,5 tuntia)

Kirjaa ryhmän kulku ja arvioi jokainen käyttämäsi toiminto erikseen. Kirjaa myös omia tuntemuksiasi ja ajatuksiasi (Jatka tarvittaessa kääntöpuolelle).

3. Kokoontumiskerta lauantai-iltapäivä klo 14.30- n.16.00 (n.1,5 h)

Kirjaa ryhmän kulku ja arvioi jokainen käyttämäsi toiminto erikseen. Kirjaa myös omia tuntemuksiasi ja ajatuksiasi. (Jatka tarvittaessa kääntöpuolelle).

4. Kokoontumiskerta sunnuntai-aamu klo 9.30-10.30 (1 t)

Kirjaa ryhmän kulku ja arvioi jokainen käyttämäsi toiminto erikseen. Kirjaa myös omia tuntemuksiasi ja ajatuksiasi. (Jatka tarvittaessa kääntöpuolelle).

LIITE 6: Nukketeatteriesityksen käsikirjoitus

NUKKETEATTERIESITYS

Ossi Orava ja Pinja Puputti – Nukketeatteriesitys lasten suruleirillä toukokuussa 2008.

Käsikirjoittajat Maria Laulaja ja Tarja Huttunen, Huhtikuu 2006. Teemoja ammennettu kirjasta Monica Weitze – Eric Battut: Kuinka pikku elefantti parani suuresta surustaan. 1999 Helsinki: Lasten Keskus.

I Näytös: Perjantai-ilta klo 18.00

Pinja itkee yksin. Ossi hyppelee Pinjan luo.

O: Kuka sinä olet?

P: Pinja

O: Minä olen Ossi. Miksi itket?

P: Mene pois!

O: En - Etsin kaveria leikkimään.

P: En halua leikkiä!

O: Miksi?

P: Sattuu vatsaan.

O: Mikä siihen kävi?

P: Isä sanoi, että se on suru. Äiti kuoli ja minulla on ikävä.

O: Minä tiedän, mikä suru on. Minulla oli tosi kova päänsärky silloin, kun minun ukkini kuoli.

P: Eikö sinuakaan huvittanut leikkiä silloin, kun ukkisi kuoli?

O: Ei aluksi, ei tippaakaan. Olipa hyvä, että törmäsin sinuun! Tule, mennään katsomaan, mitä täällä leirillä tapahtuu.

II Näytös Lauantaiaamu klo 9.00

O: Pinja, millaista sinulla on ollut?

P: Helpottavaa, huomaan, etten ole ainut joka suree ja arvaa mitä: minun vatsaa ei koske enää paljoakaan - ja sitä paitsi, SINÄ OLET KIVA KAVERI!

O: Nyt alkaa aamuhartaus, tule mennään istumaan.

P: Tulen, tulen!

III Näytös Sunnuntaiaamu klo 9.00

P: Hei Ossi! Kiva, kun pyysit minua mukaan. Välillä minua täällä vähän itkettää ja välillä naurattaa. Olen muistanut monia asioita, joita tehtiin äidin kanssa. Ja minusta ihan tuntuu, että äitikin on iloinen.

O: Ihan varmaan on, ja minä olen tosi iloinen, kun löysin sinut. En haluaisi kadottaa sinua. Tavataanko taas joskus ja jutellaan ja leikitään?

P: Tavataan vaan ja ollaan kavereita.

IV Näytös Sunnuntaina klo 13.00

O: Hei Pinja. Kiva taas tavata, mitä sinulle tänään kuuluu?

P: Eilen oli kiva päivä, me piirsimme surusta, askartelimme, leikimme, lauloimme.

O: Eikö vain ollutkin mukava olla yhdessä, parempaa kuin surra omassa kolossa.

P: Joo, mutta mitä sitten tehdä kun murhe ja suru tulevat taas vatsaani?

O: Kuule Pinja, kun minun ukkini oli kuollut ja minä olin kovin surullinen, neuvoi vanha Pöllö-ystäväni minua näin:

Kolme asiaa sinun tulee tehdä: Ensinnäkin, jos olet murheellinen, ITKE. Itku on samanlainen kuin tumma sadepilvi. Kun se on päästänyt kaiken sateen ulos, se on jälleen kevyt ja valkea.

Toiseksi, KERRO suuresta surustasi jollekin, josta kovasti pidät.

Ja kolmanneksi, ANNA kuolleelle rakkaallesi PAIKKA sydämessäsi. Silloin hän on muistoissasi aina sinun luonasi. Ja Pöllö sanoi myös: Ystäväni, aika tulee vielä avuksesi. Se muuttaa surusi. Siitä tulee lopulta kaunis aarre.

P: Kiitos Ossi-orava! Pidän mielessäni nuo Pöllö-ystäväsi neuvot. Niistä varmaan joku auttaa minua silloin, kun tulee oikein kova ikävä.

O: Joo, mutta tule nyt Pinja, mennään kuuntelemaan hartautta (tai messua tms.)

P: Mennään vaan!

LIITE 7: Lehtiartikkeli

Lehtiartikkeli Espoon seurakuntien Esse-lehdessä 13.3.2008

Kuva Irmeli Huhtala

Nelivuotias Mette Takanen kuoli yllättäen kotonaan Nupurissa. Virpi ja Jouni Takanen kertovat, että perheen tyttäret yrittivät alkuun suojella heitä surulta.

Takasen perheen ruokapöydässä on tuoli, jolle ei enää ole käyttöä. Siinä istui vielä kaksi ja puoli vuotta sitten Mette. Häntä ei enää ole.

Mette elää isän, äidin ja isosiskojen muistoissa päivittäin. Kun kymmenen vanha Minda Takanen näkee kiiltokuvia enkeleistä, hän ajattelee pikkusiskon vaaleita kiharoita. Kun Jouni ajaa töistä kotiin, hänen on välillä vaikea muistaa ja hyväksyä tosiasia: päiväkodin pihasta ei nuorimmaista enää löydy.

Perheen vanhin tytär Mariel oli pikkusiskon kuollessa kymmenen vanha. Hän muistaa tämän elävästi.

"Mette oli tosi iloinen tyttö ja ihan Mindan näköinen."

Nelivuotias Mette sairasti vain muutaman päivän ennen kuolemaansa. Hänen luultiin potevan tavallista oksennustautia. Vanhemmat käyttivät lasta Jorvin sairaalassa ja olivat toistuvasti yhteydessä lääkäreihin, kun tytär meni aina vain heikompaan kuntoon.

Virpi ja Jouni eivät ehtineet kiidättää lastaan sairaalaan. Mette kuoli kotona vanhempien syliin marraskuun lopun pimeänä iltana.

Kuolema heitti pimeyteen

Mette Takanen menehtyi vatsahaavaan. Ei sellaista lapsille yleensä tule, mutta kuolinsyytutkimus kertoi, että lapsen mahalaukussa oli syntymästä saakka ollut hyvin harvinainen rakenteellinen vika.

"Metten kuoltua koin, että minut on heitetty pimeään huoneeseen", kertoo Virpi-äiti hiljaa. "Minut valtasi pelottava avuttomuuden tunne."

Vanhemmat saivat sairauslomaa, mutta suru vei toimintakyvyn. Onneksi sukulaiset Keski-Suomesta tulivat apuun ja huolehtivat arjen sujumisesta ja lapsista.

Hautajaisten aikaan tyttöjä huoletti, eikö Mette palele haudassa.

"Tästä puhuttiin paljon, ja me kerroimme, että Metellä on kaikki hyvin nyt. Hän on taivaassa ja me menemme perässä, kun aika on. Tämä toivo jälleennäkemisestä ilahdutti tyttöjä", kertovat vanhemmat.

Perhe itki Metten menetystä, mutta lapsen suru ja ikävöinti on puuskittaista, kun aikuisen valtaa taukoamaton tuska.

"Lapset olivat surustamme ymmällään. He yrittivät olla reippaita ja halusivat lohduttaa ja piristää meitä muun

muassa esittämällä sirkusta", kertovat vanhemmat.

Espoon kaupungin psykologi ja seurakuntapastori tulivat käymään Takasilla pian Meten kuoleman jälkeen. Pastori kertoi lasten suruleiristä, joka pidettäisiin toukokuussa.

Suru purkautuu leirillä

Espoon seurakunnat järjesti lasten suruleirin, kun Meten kuolemasta oli kulunut puoli vuotta. Viikonvaihteen mittainen leiri kokosi tuolloin kaksikymmentä lasta läheisineen Hvittorpin leirikeskukseen Kirkkonummelle. Takaset kuuluivat joukkoon. Mariel muistaa, että viikonlopun aikana piirrettiin, maalattiin, puhuttiin siskon kuolemasta ja luettiin aiheeseen liittyvää kirjaa. "Siellä pystyi purkamaan ajatuksia. Puhuminen on kyllä hyvä tapa päästä eteenpäin." Minda oli leirin aikaan kahdeksan ikäinen. Vanhemmat kertovat, että kotiin lähtiessä tyttö ilmaisi ensi kertaa vihaa. "Tuntui hyvältä, että Minda sai purettua ulos tunteen, jota hän oli pitänyt sisälleen. Se oli jonkinlainen päänavaus. Tytöt ymmärsivät, että omia tuntemuksia ei tarvitse ihmetellä, eikä siskon kuolemaa tarvitse hävetä tai siitä vaieta", kertoo Jouni.

Elämänhalu virkoaa

Lapsen kuolemasta ei toivu varmaankaan täysin koskaan, sanovat Takaset. Elämä on kuitenkin tasaantunut. Elämänhalua on jo enemmän kuin ennen.

Virpi ja Jouni Takanen miettivät, mikä kaikki on auttanut pahimman yli. Sukulaiset ja ystävät tarjosivat heti käytännön apua, rukoustukea ja kuulevat korvat.

Virpille on ollut tärkeää käydä tunteita läpi puhumalla.

"Alussa oli itesyytöksiä, ja syytin myös Jumalaa. Miksi hän salli meille tällaisen? En tiedä, saammeko vastausta koskaan, mutta Jumalalle saa olla turvallisesti vihainen. Saa olla sitä mitä on", sanoo Virpi.

Jounille kirkastui vertaistuen merkitys lasten suruleirillä. Tyttäret tapasivat vertaisiaan lapsia ja Takaset aikuisia, jotka ymmärsivät puolesta sanasta, miltä suru tuntuu.

"Monen miehen tapaan en ole aiemmin paljoa tunteistani puhunut", kertoo Jouni. "Vertaistukiryhmässä yllätyin, kuinka samoja tuntemuksia muilla on, ja miten paljon auttaa, kun toinen osaa sanoittaa niitä."

Takaset korostavat, että myös lapset tarvitsevat tukea surun ja ikävöinnin kanssa elämiseen. Lievitystä tuo vertaisten tapaaminen ja turvalliset aikuiset, jotka pystyvät ottamaan vastaan lapsen erilaisia tunnetiloja niistä hätätyöntymättä.

Espoon seurakunnat järjestävät suruleirin lapsille ja heidän perheilleen toukokuun lopulla. Leiri on tarkoitettu alle 15-vuotiaille lapsille, jotka ovat menettäneet perheenjäsenensä. Lapsi osallistuu leirille yhdessä vanhempiensa tai huoltajan kanssa, ja aikuisille on tarjolla omat keskusteluryhmänsä.

Suruleirillä lapset tapaavat menetyksen kokeneita ikäisiään. Löytyy joku, joka on kokenut samaa. Leirille osallistuu lapsia, joiden läheisen kuolemasta on kulunut aikaa vähintään puoli vuotta. Jos menetys on aivan tuore, lapsi ei vielä pysty ottamaan vastaan ryhmän antamaa tukea.

Surua ja kuolemaa käsitellään leirillä ikäryhmittäin, sillä pienten ja isojen lasten valmiudet surun kohtaamiseen ovat erilaisia. Kutakin ryhmää ohjaa mies- ja naisohjaaja. He ovat seurakuntien lapsi-, nuoriso- ja diakoniatyöntekijöitä sekä pappeja.

Lasten suruleiri pidetään 23.-25.5. Hvittorpin leirikeskuksessa Kirkkonummella. Tiedustelut ja ilmoittautumiset huhtikuun puoliväliin mennessä: diakonissat Kaija Aspholm 040 533 9593 tai Maria Laulaja 040 537 6854.

LIITE 8: Yksilötehtävä nro 1. 11–14-vuotiaden ryhmässä

KUOLEMA

Kuolema voi olla pelottava asia. Sitä on vaikea ymmärtää, koska tiedämme siitä aika vähän. Monet erilaiset asiat voivat aiheuttaa ihmisen kuoleman.

_____ kuoli, koska:

Muutkin asiat voivat aiheuttaa kuoleman, esimerkiksi...

Kirjoita tähän muita mahdollisia syitä ihmisen kuolemalle...

On tärkeää tietää, että ihmiset eivät voi kuolla minkään ajatuksen tai sanan vuoksi. Ihminen ei kuole sen vuoksi, että joku vihaisena sanoo tai toivoo hänen kuolemaansa: "Kunpa olisit kuollut!" Elämä päättyy kuolemaan. Kun joku kuolee, hän ei enää koskaan tule takaisin. Kun ihminen kuolee, hänen ruumiinsa laitetaan arkkuun ja hänet haudataan tai tuhkataan. Mutta ihmisellä on myös sielu tai henki, joka tekee meistä jokaisesta erityisen ja ainutlaatuisen. Näitä piirteitä emme aina voi nähdä. Mitä tapahtuu kuoleman jälkeen? Sitä ei voi tietää. Se on uskon asia, josta on erilaisia käsityksiä mm. seuraavia:

Joidenkin mielestä kuoleman jälkeen sielu menee taivaaseen.

Toisten mielestä sielu tai kuollut muuttuu joksikin muuksi.

Jotkut ajattelevat, että kuolleen ihmisen sielu muuttuu osaksi niitä ihmisiä, joita vainaja on eläissään rakastanut.

Minun mielestäni kuoleman jälkeen...

(Kirjoita tähän omia ajatuksia kuolemasta ja sen jälkeisestä elämästä).

Kukaan ei tiedä kaikkea kuolemasta!

Yksilötehtävä nro 2. 11–14-vuotiaden ryhmässä

Monisteen johdantona oli teksti:

Läheisen ihmisen muistelu on yksi tapa, joka voi lohduttaa ja helpottaa surun tuskaa. Muistella voi aivan yksin tai jakaa muistoja yhdessä toisten kanssa. Kirjoita ne, jotka ovat mielessäsi.

En halua koskaan unohtaa, että...

Minun _____opetti minulle, että...

Haluaisin kertoa hänelle, että...

Muistan aina, kun hän sanoi minulle...

Liite 9: Analyysiprosessin kuvaus

Lasten analyysiprosessi

Alkuperäiset ilmauksia:

Yhteisissä hetkissä pidin eniten... ”rannalla (saarella) olosta, löysin samalla kerralla ravun saksen”

”Kivointa oli sulkapallon pelaaminen vapaa-ajalla”

”Kaverit saunassa ”

”Krilli-ilta”.

Makkaranpaisto ja tikkupullat”

En pitänyt...”kun jouduin lähtemään saaresta aikaisemmin pois kuin muut (väsymys)”

En pitänyt...”ryhmät kestivät niin vähän aikaa”

” Kuolemasta puhuminen ja kirjoittaminen oli idioottimaista”

”Helpotusta toi kun, muillakin oli joku kuollut ”

Pelkistämisvaihe:

Pidin: Piirtämisestä, muovailusta, laulamisesta, askartelusta, maalaamisesta, nukketeatterista

Helpotusta toisen lapsen samankaltaisesta elämäntilanteesta

Kiireellinen aikataulu

Mikään ei tuonut helpotusta suruuni

Ystävystyminen

Yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia ilmaisuista. Ryhmittelin samantyyppiset ilmaisut omiin ryhmiinsä, esimerkiksi:

Pidin piirtämisestä, Pidin askartelemisesta

Kiireellinen aikataulu, Ryhmien lyhyt kesto

Kaverit, Ystävystyminen

Mikään ei tuonut helpotusta suruuni

Yhteinen nuotioilta

Aineiston luokitteluvaiheessa loin kuusi alakategoriaa:

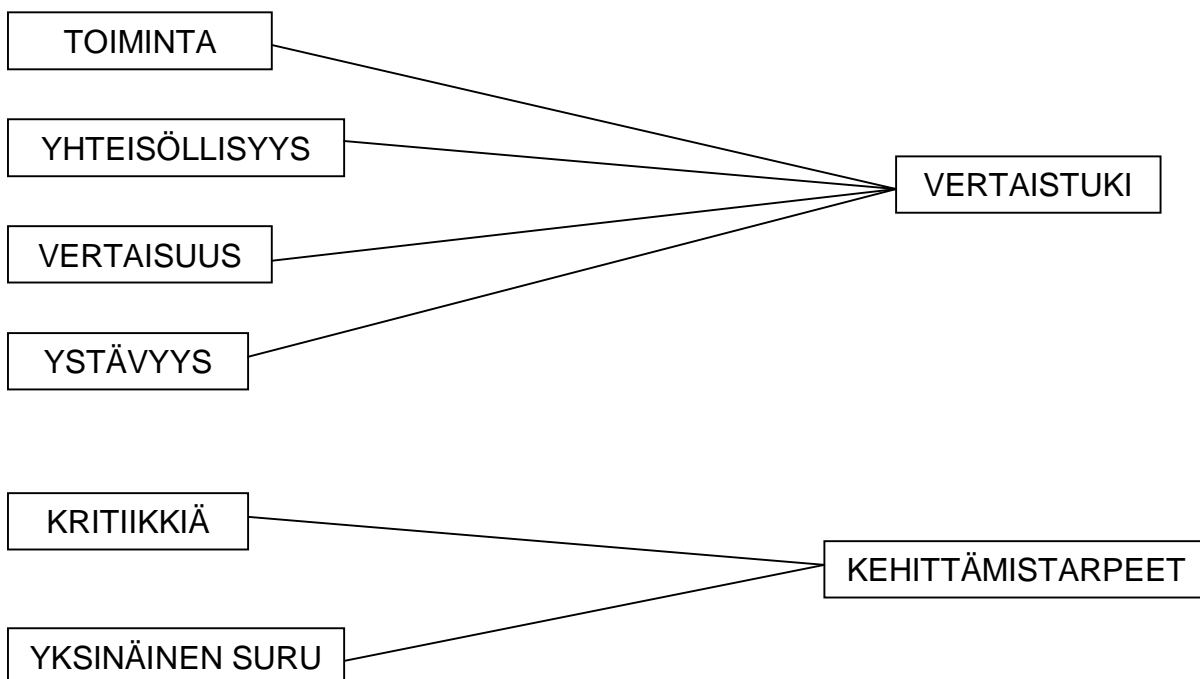
1. Toiminta
2. Yhteisöllisyys
3. Vertaisuus
4. Ystävyys
5. Kritiikkiä
6. Yksinäinen suru

Alakategoriat yhdistin kahdeksi pääkategoriaksi:

1. Vertaistuki
2. Kehittämistarpeet

Alakategoriat:

Pääkatekategoriat:

Vanhempien vastausten analysointiprosessi:

Vanhempien alkuperäisiä ilmauksia:

"kiitos, kun autoitte lastani ja saitte minut ymmärtämään, mitä lapseni tuntee ja kokee, saitte minut näkemään lapsen uusin silmin surun keskellä. saitte minut havahtumaan "unesta ja nyt ehkä pystyn auttamaan lapsiani enemmän"

"positiivinen ilmapiiri, vaikka aihe kaikille vaikea"

"ohjaaja oli ihailtavan runsaasti, ohjaajat miellyttäviä ja helposti lähestyttäviä"

"Ossi-Orava ja Pinja Puputti-kuitenkin toivoisin, että molemmilta olisi kuollut isä/äiti"

"vähän enemmän tiedon jakamista lapsen surusta""sai kuulla, että oma suru on yhtä tärkeä kuin muiden"

"kiitos, kun autoitte, kuuntelitte ja annoitte neuvoja jatkaa eteenpäin"

"se, että jokainen ymmärtää, miksi kesken laulun itkee silmät päästään""yhteislauluista pidin"

"avasi monta solmua"

"keskustelu, avoimuus, rehellisyys"

"jatkotapaaminen 6 kk:n päästä"

"yhteisten tilaisuuksien alut venyivät aikataulustaan – ei helppoa näin isossa tyhmissä"

"en pitänyt pakollisista puheista yhteisissä kokoontumisissa"

"enemmän aikaa ryhmätyöskentelyyn"

"nimilaput rintaan"

Pelkistämisvaihe:

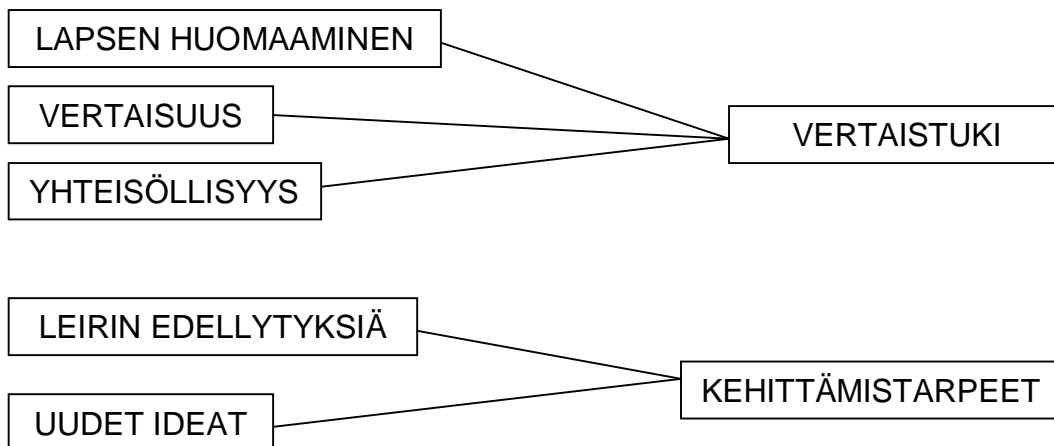
- tietoa lapsen surusta, tietoa lasten toiminnoista ryhmissään
- positiivisuus, vaikka aihe kaikille vaikea
- vuorovaikutus, avoimuus, rehellisyys
- ohjaajien riittävä määrä ja miellyttävyys
- samankaltainen elämäntilanne
- vertaistuki, tunteiden ja kokemusten ääneen sanominen
- yhteisöllisyys, yhteishenki, yhdessä tekeminen
- parannusehdotuksia: nimilaput rintaan, enemmän aikaa pienryhmiin, jatkotapaaminen, aikataulu: jotkut yhteiset hetket pienille liian pitkiä, saunominen aikaisemmaksi

Ryhmittelin vanhempien vastaukset viiteen alakategoriaan:

1. Lapsen huomaaminen, 2. Vertaisuus, 3. Yhteisöllisyys, 4. Leirin edellytyksiä, 5. Uudet ideat

Alakategoriat:

Pääkategoriat:

Liite 10: Leirikuvia

Liite 11: Taulukko. Sopeutumista edistävät ja vaikeuttavat tekijät läheisen itsemurhan yhteydessä (Uusitalo 2006, 327).

Sopeutumisen ulottuvuus	Sopeutumista edistää (+)	Sopeutumista vaikeuttaa (-)
Sosiaalinen verkosto	läheisen tuki, ympäristön tuki, suruvertaisryhmiltä saatava tuki	läheisten tuen puute, eristäytymisen/eristykseen joutuminen, suru- ja vertaisryhmien puute
Trauman voimakkuus	itsemurhan ennustettavuus, lievä trauma	itsemurhan ennustamattomuus, voimakas trauma
Totuuden kohtaaminen	itsemurhaan liittyvien tosiasioiden avoin kohtaaminen ja käsitteleminen	itsemurhaan liittyvien tosiasioiden kieltäminen ja salaaminen
Tunteet ja niiden työstäminen	tunteiden tunnistamisen ja ilmaisemisen helpous	tunteiden tunnistamisen ja ilmaisemisen vaikeus, haluttomuus tai kyvyttömyys työstää tunteita
Ammattiapu	helppo saatavuus, matala kynnyksen avun hakemiseen, onnistumisen kokemukset	vaikea saatavuus, korkea kynnyksen avun hakemiseen, epäonnistumisen kokemukset
Läheisen itsemurhaan suhtautuminen	itsemurhan ymmärtäminen ja hyväksyminen läheisen henkilökohtaisena ratkaisuna	itsemurhan näkeminen ei-hyväksyttävänä ja kiellettynä tekona, ymmärtämättömyys läheisen ratkaisua kohtaan
Aikaisemmat traumaattiset kokemukset	ei aikaisempia traumaattisia kokemuksia tai aikaisempien traumojen onnistunut työstäminen	aiempi traumatisoituminen ja traumaattisen kokemuksen epäonnistunut työstäminen
Kuormittavan elämäntilanteen kesto, kasautuvat kokemukset	lyhytaikainen kuormitus, ei kasautuvia koettelemuksia	pitkäaikainen kuormitus, kasautuvat koettelemukset
Kokemuksen merkityksellistäminen	itsemurhan syiden löytyminen, omasta syyllisyydestä vapautuminen, elämäntilanteen ja elämän mielekkyyden palautuminen	miksi-kysymysten loputtomuus, vaikeus irrottautua syyllisyydestä, vaikeudet elämäntilanteen ja elämän mielekkyyden palauttamisessa
Kokemuksen kasvattava ulottuvuus	kyky nähdä koettelemus voimavarain ja löytää tapahtumille persoonaa kasvattava ulottuvuus	vaikeus nähdä koettelemus voimavarain tai löytää tapahtumille persoonaa kasvattavaa ulottuvuutta
Sopeutumista tukevien kanavien käyttö	monipuoliset sopeutumista tukevat kanavat	vähäiset ja puutteelliset sopeutumista tukevat kanavat
Fyysinen ja psyykkinen hyvinvointi	fyysisen ja psyykkisen hyvinvoinnin palauttaminen ja säilyttäminen	fyysisen ja/tai psyykkisen hyvinvoinnin menettäminen